



Алеко Константинов
До Чикаго и назад

Първа част

В Париж... Ама, ще речете, защо почвам от Париж. Защо ли? – Да ви кажа: ако бях почнал пътните си бележки от София, трябваше преди всичко да кажа какво значи да се снабдиш в България със задграничен паспорт, а пък това е толкова невесела история, щото би рискувал да се отклоня от спокойния тон, с който искал би да прозвучат моите леки, хвъркати бележки.

Сърбия минуваме нощно време и, разбира се, нищо не виждаме от нея, па и сред пладне да я пресечеш – не е интересна. По железниците в Австрия се срещаш с една развалена, с фелдфебелска надутост паплач от чиновници, които са наклонни да ти пакостят дотогава, докогато не им въвреш в очите някой фиоринт (помниш ли, Филарет Филипич, виенската гара?), след което са готови да извършат милион мерзости, за да ти угодят; в състояние са да изтикат цял куп недосетливи пътници от някое купе и да ти го предоставят на твоето единствено разположение... В тези железници се срещаш освен това с безподобно отвратителни жиловски фигури, които, щом те подушат, че си българин, считат за непременно обаяние да ти изкажат своето съчувствие към *нашата* политика, да похвалят гения на нашия народ и неговите водители, да пуснат някои псувни по адреса на *нашите* врагове и да ти поласкаят националното самолюбие чрез едно сравнение със сърбите... И да чуваш ти един Ицик, ама не онзи, румънския Ицик, който е казал: „Нам време съ мъ свадеск ку гуверну русеск“ – онзи е добродушен, ами Ицик Цвиблман или Мойше Келенкопф да ти изказва *братско* съчувствие!... Да го цапнеш по разлигавената доброжелателска мутра!... Е, приятно ли е да четете такива прелести?... Но за изпроважданието ни на софийската гара все трябва да се кажат две думи: как да се случи този ден (помня го – 20 юний) да се венчава Кольо, че и той да тръгва на път с младата булка (бог да я прости) – та като се набра на гарата онзи ти свят, напълни се перонът, че като почнаха *ребятата* да пеят, а особено като запяха тъжно и милно:

Прощавай, сбогом, мила родино,
ази отивам в страна далечна...

е, иди, че не се вълнувай от тия приятелски чувства. В този момент

искаше ми се да прегърна целия свят... и ми се замъглиха и премрежиха очите. Истина ви казвам, питайте *ребятата*, разтъжих се!... Почнаха се прощавания, цалувки, пожелания... Аз въобще съм си малко свитичък, а в тази минута до такава степен се слисах, щото твърде е възможно да съм се разцалувал с някой непознат, а да съм забравил да си взема сбогом от най-ближните си. Нейсе!...

В Париж вече узнахме, че с парахода „La Touraine“ ще отпътуваме за Новия свят. Параходите на „Compagnie Generale Transatlantique“ са си спечелили съвършено заслужено названието плаващи дворци, а пък „La Touraine“ е най-големият, най-разкошният, но и най-скъпият от тези параходи. Ние въобще бяхме в този момент възбудено нетърпение, а пък известието, че ще пътуваме с разкошния плаващ дворец, съвсем разстрои нервите ни. Кой гледа Париж! Съмнало-несъмнало, ние търчим към гарата St. Lazare, отгдето часа в 9½ специалният трен на параходното дружество ще ни отведе в Хавърското пристанище. Цели два часа чакахме на гарата. Тренове дохождат, заминуват и всякой сигнал като че изсвирваше в сърцето ми. Половин час до тръгването почнаха да капят един по един, а сетне потекоха цели групи пътници за Новия свят. Какви не щеш нации и езици: французи, англичани, немци, италианци, испанци, поляци, руси, та и наша милост. Тук една група младички, хубавички калугерици-полячки отива в Чикаго; там тълпа мъже и жени се качат по широката каменна стълба и с всевъзможни смешни и печални жестикулации изчезват в отделенията на гарата, без да се чуе един звук от тях: това са роднините и приятелите на една компания глухонемци, които отиват да посетят изложението и да участвуват в конгреса на глухонемците. Каква пъстрота в пътниците по обществено положение! Разни барони и баронеси, с по четворица valet и femmes de chambre, търговци-спекуланти, обикновени туристи, патери и сестрици, художници и занаятчии, които не Чикаго, а нуждата за късче хляб ги тласка отвъд океана; ергени по професия, моми по професия и най-сетне чиста проба парижки камелии, пред очите на които се мержеят несметните американски долари. И както по-сетне узнах, по-голямата част от пътниците отива просто така, на риск, като че със затворени очи: Америка е богата, в Америка лесно се печелят пари, тичайте да тичаме в Америка. И това са пътниците на I и II клас, а пък „милият народ“, братята емигранти, те ни чакат в Хавър, те са настанени вече в „двореца“.

Тръгнахме. Аз нито се обръщам да изгледам Париж на прощавание. Сам-там хвърлям разсеяни погледи към прекрасните летни резиденции на парижаните. Стигаме Руан. Французите спътници обръщат

вниманието ми на „знаменития“ Руански събор. Те ми говорят с увлечение: „Гледайте, господине, това е знаменитият Руански събор, той толкова години се е строил, еди-кой си цар го е почнал, пък еди-кой го довършил, па е толкова висок, па е толкова широк.“ А аз ги гледам и им се чужда на ума. Че сега мен до събор ли ми е: Америка, Америка!

Ето го и Хавър, задимен, зацапан със сажди, като тръбочист. Трещът ни маневрира медлено половина час низ мрачните улици на пристанището. Десетки гамени, зацапани и развлечени, обиколиха вагоните и се почна една таквази просешка музика, щото всички пътници от трена увиснаха на прозорците. „Des sous, messieurs, des sous, s'il vous plaît!“ – деряха гърло пресипналите гнуснави и развалени гамени и дребни монети летяха от нашите прозорци. С животинска ярост, с ръмжение, с бой се спущаха децата върху парите и само този ставаше обладател на някоя монета, който, без да жали кожа и кости, лягаше с цялото си тяло върху парата и я пазеше от оз-верените другари със загуба на кръв, на косми и накъсове от жалкото си облекло. Казват, че англичаните – пътници са виновни, те са разгалили тези нещастни създания, като са си доставяли удоволствие да гледат за няколко монети тези сцени. Това ми казаха другите, но впоследствие аз сам се убедих; аз видях на друго място двама млади, прекрасно облечени англичани, като хвърляха една по една парица между няколко бедни деца и величествено и самодоволно наблюдаваха как нещастните сироти си търгаха косите, деряха си лицата и дрешките, като се валяха низ праха да грабят и отнемат едно от друго монетите. Но – настрана англичаните. За тях ще ми се падне още случай да кажа две думи, като посетим славния Лондон.

Ние сме вече в парахода „LaTouraine“. Настанихме се троица българи в една каюта и излязохме на кувертата. Едно параходче хвана нашия колос за носа и почна да го отцепва от европейския материк. Туй беше в събота, 8 юлий н. с., в 4 часа след пладне. Тържествена минута! Аз и сега, като пиша тези редове, усещам как трептят и се подигат лека-полека космите на главата ми. Цялото крайбрежие беше осеяно с мъже и жени. Хиляди шапки и кърпи се развяха из въздуха. И аз поисках да си сваля шапката, но нещо ме задави в гърлото. Туй нещо като огнена струя се издигна с усилие нагоре, достигна до очите ми, които помътняха, премрежиха се и... има хас! Наистина капнаха няколко горещи капки в хладните вълни на Ламанш. С кого се прощавах аз? Нямах ни едно близко до сърцето си същество на този свят... Насреща ми, на брега, стояха хиляди французи, но какви ми са мене французите, какъв съм аз на тях! И все пак аз ги гледах, аз ги поглъщах с очите си, като че ми се искаше да

протегна ръце към тях; да ги прегърна и между сълзите и цалувката да им изшепна със сдобен от вълнение глас: „Сбогом, сбогом, прощавайте!“ Аз се прощавах мислено с приятели, с България, с Европа, със Стария свят и като че отивах не в Новия, ами на онзи свят, като че се отделях от земята, от хората. Какво чудно нервно състояние! Като че буря се е готвила в моите нерви в течение на няколко години и е очаквала само силно потресение, за да се разрази. Таквото потресение нервите ми не изпитаха ни при една от многобройните ми временни и вечни раздели: те го изпитаха тука, сега, при раздялата със Стария свят. И бурята се разрази в мене; разрази се буря и в океана и аз с приятеля – Атлантическия океан, почнах един дует, за каквото ноти още не са измислени...

Да ви запозная накратко с парахода. За да имате понятие за дължината му, отбележете си един знак на някое открито място и отмерете от този знак по права линия 230 крачки средни; от тази дължина 52 крачки се пада на II клас, 100 на I и 80 – от края на I до носа на парахода. Вместимостта му е 8000 тона, силата 12 000 конски сили, средната му скорост 460 мили в денонощие. Както виждате, в корпуса на този параход може свободно да се помести цялата българска флотилия с всичките ни морски сили накуп; а пък за 650 пътници, колкото бяхме ние, очевидно е, че имаше широк простор. Най-отгоре са платформите за разходка на първо и второкласните пасажери, там са и салоните за пушение. В следния надолу етаж са поместени салоните за ядение; след него следват още два етажа каюти за спание, а какво има още по-надолу, аз не зная: ще бъдат хамбарите и помещенията на третокласните. Целият параход се осветлява с електричество. Стига ти да обърнеш малко един бутон в каютата си, и да блесне електрическа лампа, когато искаш – деня и нощ.

В шест часа позвъниха за обяд. Понеже всички пътници не можеха да се поместят в салона, разделиха ги на две прецени. Ние попаднахме в първата премяна, благодарение на един французин, с когото се запознахме още в железницата. Този французин – когото ние нарекохме бай Пенчо, понеже носеше калпак и поприличваше на нашенски еснафалия – се постара да ни настани на най-доброто място, като образува около нас една компания от парижани, които през всичкото пътувание бяха душата на целия параход. Интересно е да ви съобща какви хора бяха само на нашата маса, за да си съставите понятие за пълнотата на пасажерите. Бай Пенчо е аеронавт, живее в Канада и си вади препитанието, като се издига с балон. Той ми показа няколко газети, в които се описват неговите смели издигания в облаците.

До него седим ние – аз, Филарет и докторът.

До доктора седи един испанец, прокурор на касационния съд в Мадрид, една свита даскалска фигурка, страшен противник на Ломброзо и Монтегаца, но както се вижда, учен юрист. Той се обеща да ми прати своите съчинения: „Зе екри ун ливр пор ла призон корекционел, зе анвоа а ву мон ливр.“ Не знае друг език освен испанския, но нали сме от един еснаф – разбрахме се. Паднало му се през последните месеци да обвинява два пъти на смъртно наказание, та толкова се разстроил и разкиснал, щото му трепереше гласът, като ми съобщаваше това; та сега отива в Америка, да се разсее.

Срещу прокурора седи една траурна слезлива дама от Елзас. Никой не можеше да разбере нейния окаменял патуа. До нея – един германец, цял солдатин в цивилни дрехи – той и ходеше, и ядеше като че по команда. Нашият доктор се влюби в него и си разбираха от приказката. До германеца седеше един млад парижанин, ама какъв парижанин! Аз не зная от каучук ли беше направен този човек. Как не миряса той поне една минутка! Той бил имал някаква си служба у един францужки консул в Канада, та, види се, събрал е някоя пара, върнал се е в Париж, пропухал ги е до сантим и сега се връща пак в Америка, ама за какво? – И той сам не знае, така... каквото даде господ; а пък изглежда като най-щастлив човек на света. Но в това отношение още по-оригинален ми се показа седещият пък до него момък парижанин. Аз отначало мислех, че всички са тръгнали на разходка в Чикаго, та попитах и този момък: „Вие, разбира се, на изложението отивате?“

– О не, засега до Ню Йорк.

– Имате там роднини, свои?

– Никого не познавам. Отивам така, някоя работа да намеря.

И не знае ни думица по английски, и никакъв занаят няма, па гледам го – и за работа не е, слаб, ветрен. Господ да му е на помощ! А пък по-весел и безгрижен човек аз не бях срещал. Блазе на такива натури.

До този сиромаш седеше един възрастен французин със сина си. Ние нарекохме първия, по прилика, бай Ватко. Бай Ватко е стенен живописец, син му – чертежник. И те отиваха да си дирят щастието в страната на милиардите. На съседната маса седяха пет разнокалибърни камелии и пр. Тези последните, заедно с младите парижани, повдигаха целия параход на главата си; всички пасажери се струпваха да гледат техните комедии, които понякога вземаха съвсем либерален характер.

Пътя от Хавър за Ню Йорк изминахме тъкмо за седем денонощия. Описанието в кратки черти на живота в океана за едно денонощие дава

понятие за цялото пътуване. Ето горе-долу как си минувахме деня в парахода: в 7 часа сутринта звънецът буди пътниците и ги приканва на кафе в салона за ядение. Пътникът става, като се придържа от две страни, да не се повали от клатението на парахода, което го поставя спрямо хоризонтала на ъгъл по-малко от 75 градуса, и разкрячен, разперен, с ужасно комични и във всеки случай неграциозни жестикулации, той прави тоалета си. Трябва да видиш как се облича съвършено пиян човек, за да имаш понятие как се обличат пътниците в разклатения параход. Речеш да си облечеш дрехата, ръцете ти недържат баланс и като изгубиш равновесието, претъркулиш се и се джаснеш на канапето; речеш да си оправиш косата пред огледалото и се подпираш о стената с една ръка и си разтворил нашироко нозете, но наклони се параходът на другата страна, и ти се затичаш неволно и се подпреш с гърба в стената и без да искаш, заемаш поза, като че правиш фехтовални упражнения. Ни една дама не би се съгласила да я видиш в това положение. Криво-ляво ти си готов, излизаш из каютата си и като се подпираш ту о едната, ту о другата стена, качиш се като замаян по стълбата, и ето те в салона. Там гледаш приготвен сервиз, прикрепен в нарочни подставки за всички пътници, но ти виждаш тук-там по някой щастливец, издържал победа над морската болест, държи се за масата и топли стомаха си с чай, кафе или лукова супа. А другите за оплакване. От долните етажи, като от ада, долетяват не съвсем красивите *agreggio* на страдаещите. Ти привикваш към тях и спокойно си вземаш кафето. Даже престават да ти са противни и тия, които пред тебе дават данък на морето. Гледаш, някоя смела дама седи насреща ти, пие кафе и се мъчи да се покаже равнодушна към вълнението на морето; но почнат да се усилват в долните етажи хълцанията и давенията, тя се вслушва, почва да бледнее, хлъцне веднъж, дважд, тури си кърпата на устата, скочи от мястото си и не успее да дойде до вратата, почват се мъките; а веднъж поддаде ли се на морската болест, лесно не се възстановява. В първите три дена след тръгването ни от Хавър, около три четвъртини от пътниците се натъркаляха от морската болест, а някои се възстановиха едва в последния ден на пътуването ни, като наближихме американския бряг. Ние с Филарета издържахме борбата мъжки докрай. След кафето качиш се в салона за пушение, но там послед-ствията на страдащите през нощта те гонят на чист въздух – на кувертата. Със заваяние наляво и надясно излизаш навън, закрепиш се при някой стълб и гледаш... гледаш парахода как пъшка и се мятта всред побеснелите озъбени вълни, като че виждаш някой жив гигант в предсмъртна борба. Голям е параходът в пристанището, посред

другите параходи, но каква нещастна ладийка е той тука, в безбрежния океан, между тези живи, цъфнали водни хълмове. Те си играят, подиграват се с нашия параход; като че се престорят на минутка успокоени и параходът бърза да се възползува от тази минутка, върти стремително винта, като че гледа да се отдели, да се откъсне от тях, и те на подсмив повдигат го на плещите си дотолкова, щото крилата на винта почнат да се въртят на въздуха, па изведнъж, като си зашущнат, като се разкикотят, озъбят се, разпенят се и като се спуснат върху парахода, прегърнат го, притиснат го, запляскат и хвърлят елмази нагоре; а бедният параход пъшка, пращи му целият корпус, мята се безсилен отзад-напред, отляво-надясно, оставя се на произвола им и те го мятат като треска, гонят го, надпреварват го, възсядат се, борят се, разбягват се и пак се групират и нападат задружно. В такива моменти пътниците нямат голяма охота да излизат на кувертата.

Всеякой се свил в каютата си и слухти, слухти и чува как пращи целият корпус на кораба, как с бесен шум се мятат вълните и обливат дебелия валчести прозорци, чува отчаяните охкания и гърлодрания на страдащите, чува, някоя жена изпищи, захълца и почне да „кашле“, както си казвахме ние на смях; там някой мъж заохка, запъшка, че като захване да изригва лава, чини му се, че още малко, и този нещастник ще се раздере на две половини; или пък някое детенце, не успее, бедното, да извика „мама“ – и току се чуе един рязък звук, като че дерат холандско платно. Чува той, че горе, в салона за ядение, дрънкат вече приборите, нареждат се вкусните ядения; стомахът му се свива, но няма кураж да стане.

В 10 часа звънецът кани пасажерите на закуска. Сам-там по някой щастливец се катери низ стълбата, заваля се, подпира се и си заема мястото на трапезата, гдето всичко е здраво прикрепено. След обикновения обмян на любезности пътниците, като се навалят ту един към други, ту с гърди на масата, ту с гръб на канапето, почват закуската, която биваше винаги разнообразна и вкусна. Вино бордо, ако и да е положено да се дава в определено количество, но стига да имаш охота, догде си на трапезата, можеш да пиеш колкото пожелаеш. Закусваш и гледаш през кръглите прозорци и през отворените врата как се мятат и пенят вълните; параходът се наклонява дотолкова, щото виждаш или само вълните, или само небето. За тези, които не страдат, това вълнение докарва даже един вид удоволствие, развлечение, защото, както и да се крепиш, все ще вземеш някоя комична поза. Една англичанка, която не пострада по целия път, не употребяваше толкова време за закуска, колкото да събира

децата си по дъските; не успее да дигне едното, другото се претърколи. След закуската всички се чувствуват по-добре и с кураж излизат на кувертата или в салона за пушение, гдето на разположение на пасажерите има разни игри: карти, домино, шахмати, табли; с тях се убива монотонията на морското плаване. Едни играят, други ги зяпат, трети четат или се клатушкат по кувертата. В парахода има и книжарница, отгдето можеш да си купиш разни книги, преимуществено белетристика: францuzки, испански и английски. В един и половина часа има lunch, менюто на който е всеки ден еднакво. Този lunch се дава повече като ослабително, отколкото като ядение; стига ти да си насипеш повечко компот от сушени сливи, за да нямаш нужда от Hűnyadi János. Това приготвя стомаха към обяда, който се подава часа в 6. В течение на деня пътниците попривикват към клатението и обикновено на обяда се явяват повечко лица. Салонът има по-тържествен вид, чува се повече шум и веселба. Нашите парижани подхвърлят по някоя острога към съседната трапеза, на която сядат техните полусветски компатриотки. Последните не оставят длъжни и се почва дуел на остроти, които възбуждат лека-полека вниманието на всички пасажери и при някой остроумен въпрос или отговор целият салон се залива с ха-ха, хи-хи, за крайно неудоволствие на скромните сестри Исусови, които се червят и още повече крият девствените си лица в крилатите бели капишони, като бързат с безгласна молитва да отразят изкушенията на лукавия. Бедните калугерици и да имаха по някой грях, те го изкупиха с морското страдание, а особено пострада милата, божествената полячка soeur Clémence. Тя от сутрина до вечер, по-луизлегната на полегатия стол на кувертата, окръжена с възглавнички от грижливите сестрици, раздаваше с полузатворени очи едва уловими небесни усмивки на тия, които отдалеч се любуваха на изнеженото ѝ до безплътност лице. Туй не мога да забравя: бях седнал случайно (я случайно, я кой знае...) на няколко шага срещу Клеманс, върху която бяха съсредоточени нежните грижи на всичките сестри; параходът се люлееше над вълните, като вдигаше и слагаше плавно седящата насреща ми група. Мене ми се чини, че soeur Clémence не толкова страдаше, колкото кокетничеше със страданието си; инак защо бяха тези въздишки, тези чудни, тези тънки, нежни божествени усмивки. Най-сетне морето поутигна, слънце изгря, всички се развеселиха, а тя все в същата поза, с полузатворени очи и със същата въздишка, и със същата усмивка. Кой знае какво се случи с мене, аз, по стара юношеска привычка, взех карандаша, па (извинете за сантименталността) надрасках почти безсъзнателно тези редове:

Утихна бурята и слънце блесна в небосвода,
престана пенестия бесен данс,
ний тебе чакаме, божествена Клеманс,
изгрей и ти кат чудната природа...

...Не е ден, не са два. И все еднообразно. Запознал си се с парахода и все едно и също гледаш, едно и също чуваш, а пък удоволствието е в разнообразието. Наистина, *soeur Clémence* е божествена, но да беше и сама Психея – пак ще я гледаш, ще ѝ се нагледаш.

По някой път на хоризонта се покаже кораб и виждаш, всички се спускат в каютите за биноклите си и като увиснат на борда, гледат, гледат, като че кой знае какво зрелище. Птичка някоя се покаже над вълните – и целият параход вика: „Птичка, птичка!“ И тичат пасажерите да гледат птичката, като че някое рядко явление. Риба ли някоя се преметне над вълните – цяла тревога. Рибата се скрила отдавна в дълбочините и пътниците все продължават да гледат и да спорят за вида и за величината ѝ. Щастливата риба се превръща на делфин, на морж, на акула, на кит; расте от един метър на два, на пет, на десет – колко е силна потребността от разнообразие! Ние в дворец плаваме, но как ни омръзва този дворец. Един пуст, леден бряг би бил много по-привлекателен. И ние видяхме такъв бряг. Това беше в сряда подир пладне, на петия ден след тръгването ни от Хавър. Видяхме по едно време, че един от служащите в парахода се затече към борда и се втренчи с бинокъла към една точка на запад. Ние всички издигнахме биноклите си по същото направление. И гледаме – дим! Някой кораб гори. Какъв чуден дим, не се разсейва, като че окаменял. Не, не е дим, това са платната на някой кораб. Но какви чудни платна!... Лед, ледена гора! – извика опитният морски служител. И наистина, откъсната от Ледовития океан, таеща от водата и слънцето и подтиквана от вълните, към нас величествено се приближаваше една чудесна, с няколко остри върхове ледена гора. В средата, между върховете, водата пролизола един грот, отвърстието на който беше окичено с ледени сталактити. Сянката даваше тъмносин цвят на грота, площадът между върховете беше ясносин, основанията на конусите млечнобели, а нагоре се избистрили като кристал, пък самите върхове на конусите при елмазния си блясък имаха една тънка игра между светлосинкава със светлорозова боя. Това беше цяло събитие за пътниците. Фантазията на някои дотолкова се разигра, че те виждаха даже бели мечки в грота на ледената гора. Гората се скри зад хоризонта, а пътниците все гледаха в туй направление. Те биха гледали и спорили до мръкнало, ако

не им привлякоха вниманието прекрасните фонтани, с които едно стадо китове беше украсило Атлантическия океан на разстояние около два километра от нашия параход.

Този ден беше цял празник. Парижаните дойдоха на себе си. И парижанките също... И се почна... че песни ли не щеш, че танци ли не щеш; та като се смеси Марсилезата с тара-ра-бум-бия и кадрилът с малко канканец, па параходът се клати, па паданица, па ставаница, па... и още нещичко отгоре, е, че, правичката да си кажа, изглеждаше малко... съвсем весело. И калугериците бяха на кувертата; soeur Clémence беше там. Горките! А шестимата глухоними падат от смях и си изпотрошиха пръстите да си споделят удоволствието. И те са парижани. Единият от тях не можа да устои против изкушението, ръмжа, скимтя усмихнат до уши, па като плесна с ръце, замаха с шапката над главата си и под такта на тара-ра-бум-бия нозете му се замяха над главите на демоазелите. Изпопадаха от смях всички, и калугериците се разкисаха. Весел целият параход. Долу третокласните писнали със свирки, с хармоники, запели, заскачали, да ти е драго да гледаш; намерили една налудничава каталанка, окръжили я, пляскаят по такт с ръце и тя се върти на пета, размахва алена кърпа над глава. Празник! И какви не щеш екземпляри между емигрантите! Всички части на света като че имат тука свои представители.

Тъй минуваха вечерното си време пасажерите само след четвъртия ден от пътуванието ни, когато се привикнаха на люлението и се възстановиха от морската болест. Първите три дена почти целият параход беше мъртъв.

В тези дни ний устройвахме разни комедии долу, в каютите. Съберат се пред нашата каюта всичките парижани; канадският консул, бай Пенчо аеронавтът, бай Ватковият син, и не си лягаме, догде не пожелаем *лека нощ* на всичките пасажерки. То тъй се казва уж *лека нощ*, ама това пожелание се съпровождаше с такива жести и вариации, щото и мъртвите ще се разсмеят. Да останеше на нас с Филарета, нямаше и на ум да ни дойде за тези комедии, но онези дяволи, парижаните, стоят ли мирно...

Събота. Днес е последният ден от морския ни път. Ние станахме преди изгряването на слънцето. Океанът беше тих, небето ясно и ние тази сутрина за пръв път имахме удоволствие да видим величествения изгрев на слънцето. Днес всички са здрави, бодри и весели. Всякой се въоръжил с бинокъл и като че сега ще се открива Америка – всякой ламти пръв да види сушата. Всичките обтегнаха биноклите си право към

запад, а пък нашият другар Филарет, без всякакъв бинокъл, по едно време току простря ръката си с обтегнат показалец към северозапад и верен на историята, извика тържествено: „Тегга! Тегга!“ И наистина, в това направление се показва една тясна ивица от Long Island. Около три часа след това се показаха брегове и към югозапад. Ние влизахме вече към пристанището на Ню Йорк. Първо, което жаждахме да видим, то е славната Статуя на свободата. Всякой фар, всякой фабричен комин ние смятахме за самата статуя. Ето най-сетне и статуята, стъпила твърдо на широкия гранитен пиедестал, издигнат всред залива, държи величествено светилника на прогреса. Но, право да си кажа, тази статуя при това, което се представя пред очите на пътника, съвсем не прави очакваното впечатление. Който е видял и се е качил до върха на Айфеловата кула, него по-трудно ще го учудиш с каквато и да била сграда. Да се представи една обща картина на всичко туй, което се изпречва пред очите на пътника, посещаващ за пръв път нюйоркското пристанище, е нещо положително невъзможно. Кое да гледаш по-напред? Ако хвърлиш поглед към движущите се кораби, там ти оставят очите; нищо подобно не среща човек ни в едно от европейските пристанища. Морските кораби за далеко плаване толкова не се забелязват и не са те, които обръщат вниманието ви – оригинални са местните кораби. Погледнеш и едновременно виждаш стотини параходи от всевъзможна величина и конструкция порят наляво и надясно водите на триединния град и с най-отчаяни писъци и тревожни сигнали едва успяват да избягнат сблъскването. Тук видиш триетажен разкошен речен параход, осеян с пъргави американци, които поздравяват европейския си гост, като махат сламените си шапки, заминува под звуковете на своя оркестър; там виждаш, че се движи параход, не параход, село, не село – цяла една улица се изсипала в този кораб, цяла улица, както я виждаш – с всевъзможни коли, фаетони, сергии, търговци, търговки, ваксаджии, вестникарчета; откъсне се от джерсейския бряг, запори напреки Худзоновата река и се залепи за нюйоркския бряг; оттам нахлуе цяло село и хайде към Джерсей. И цял ден така, като махало, от единия бряг на другия, сноват сума разнообразни кораби от многобройните прибрежни станции; също и от Ню Йорк до Бруклин. Между тях предпазливо лавират сам-там три и четиримачтовите морски гиганти. Останалото водно пространство е задръстено с разноформени малки параходчета, които ще помислиш, че безцелно сноват, само да пречат на свободното движение на големите кораби и да ги дразнят със своите отчаяни пишцалки.

И, представете си, в този момент, когато аз цял се бях превърнал в

зрение, дойде, че се околиса при мене mademoiselle Lucy Grené. За хубавичка – хубавичка, няма какво да се каже, ами сега ли му намери времето да ми доказва, че било грешно млад човек без любов да живее. Добре, че се яви Филарет, та го помолих да ме повика уж за работа, та се откачих от тази сирена, инак рискувах да пропусна най-величественото зрелище.

Крайбрежието на Ню Йорк е буквално опасно по всичкото продължение на острова, от всички страни, със станциите на параходите и железнопътните компании и навсякъде, догдето ти стига окоето, виждаш едно трескаво, бясно вавилонско движение. Погледнеш на Джерсей – там стотини фабрични комини стрелят към небото и разстилат димни пластове над целия град и вечно този дим се люлее лениво над грамадните фабрични постройки и ръси сажди по стрехите, по улиците и по дихателните органи на жадните янки. Обърнеш се надясно – отпреде ти колосалният Бруклински мост като че дреме, обгърнат в тънка прозрачна мъгла, и не се стряска нито от оглушителния писък на безбройните кораби, които сноват под гигантските му сводове, нито от ежеминутните тренове, които порят гърдите му; а пък хилядите янки, които сноват по огромния му корпус, той и не забелязва даже – те са толкова безконечно малки в сравнение с този колос, произведение на същите тези микроскопически двуноги животинки, щото и пътникът, който стои под моста за пръв път, не забелязва никакво движение; трябва внимателно да се взреш, за да видиш как хвърчат треновете и как пълзят хората по моста от Ню Йорк към Бруклин и обратно. Преди да спре параходът ни на своята станция – спира всред пристанището. С едно малко, колкото дълго, толкова и високо параходче пристигат митническите власти. Пътниците от първите два класа се поканват в салона на I клас, гдето митническите чиновници извършват някои неотегчителни формалности.

Приблжих се и аз до чиновника. Той ме попита как ми е името. Като чу фамилията с окончание на „off“, той избърбори: „Вие сте русин?“

– Не, аз съм българин.

– ?!

– Българин съм, от България.

– ???!

– Българьен! – извиках аз по-натъртено, понеже почна да ме сърди невниманието на този американец. Глух ли е? – Българьен!

– Унгария – ме поправи той.

– Каква ти Унгария! България на Балканския полуостров. – Мене и

яд ме хвана, и досмеша ме, като гледах как си напрягаше той паметта да си припомни – аджеба, где ли ще бъде туй царство! Нашите вестници ежедневно цитират такива чудесни отзиви на иностранната преса за напредъка на нашето отечество, а този невежа не чул даже името „България“!

Аз се сетих, че може би да не изговарям добре, по тяхному, названието на нашето княжество, и затова извадих и разложих пред него картата на Европа и си тикнах пръста всред София.

– Oh, yes, Turkey; all right!

– Но, sir – протестирах аз, а той не иска и да чува, пише ме за турчин. По този начин той потурчи и Филарета, и доктора. Последният се разочарова и намрази американците: „Чудно нещо – повтаряше той, – хич България да не знае къде е? Остави ги, невежи!“

След дълги лавирания между многобройните параходи спряхме най-сетне на пристанището на французката атлантическа компания. От парахода влязохме в едно обширно, с високи железни сводове помещение, около стените на което бяха написани на висещи картони всичките латински букви наред. Всякой се изправи с багажа си пред буквата, с която се начева неговото име. Към изходния край на помещението, до една маса, беше изправен един от чиновниците, които бяха в парахода; от двете му страни, наредени стройно, облечени чисто в униформа, стояха в един ред хубавци, митнически служители. На пътника не му оставаше, освен да иде при чиновника, да си каже името и веднага му се отпуска един от служителите, който отива заедно с пътника до багажа му, преглежда го, маркира го и си отива пак в строя на края и чака реда си да услужи на други пътник. И всичко отива тъй бързо, тъй гладко, щото с печална въздишка си спомняш някои европейски митници. Че и тук не е всичко идеално в туй отношение – за това ще ми се падне слу-чай да кажа една-две думи.

От Виена още ние се бяхме снабдили с купони от Gaze et c-ie; един купон струва три долара, или около 15 лева, и дава право на притежателя на едновременно пребивание и прехрана в който и да е град и хотел, означен в специалния списък на дружеството. За Ню Йорк беше определен Broadway Central Hotel. Случайно видяхме един от агентите на този хотел; криво-ляво разправихме му, че имаме Гезовски купони, и той, без да продума, със знак повика едно купе, със знак ни покани да се качим, хлопна вратицата, изляя нещо на кучера, кучерът изръмжа едно „ол райт“, плесна камшика и ни повлече из нийоркските улици. Догдето да слезем от колата, ние не можахме да видим ни една стряха; шапките ни

падаха от главите, като се навеждахме да изглеждаме през прозорците на купето височините на зданията; четеш един, два, пет, седем етажа и не виждаш по-горе. Пристигнахме. Няколко негри взеха скромните ни чантички и дадоха ни знак да ги последваме. От прага на хотела се отваря една широка, мраморна зала, фантастически блеснала от множество електрически лампи. Надясно цяло министерство – администрацията на хотела, наляво качат се и слизат асансьорите; негри във фракове и с величествени пози с олимпийска ирония поглеждаха на нас. И имаше защо да ни изглеждат; нямаше нужда да им се казва, че не сме американци. Ние всинца, наистина, не знаехме какво да правим, но един от Другарите положително изгуби куража. „А бе чакайте, господа, да не сме сбъркали, туй нещо много салтанатлия ми се види“ – шепнеше отдире ни изгубеният другар. Но ние се приближихме при бюрото, показахме купоните; те ни поканиха да си ги скрием в джеба и да си запишем имената в една книга; дадоха ни по един ключ, на който висеше овален картон с номера на стаята; повикаха със знак един негр; направиха ни знак да го последваме; влязохме в една тъмна стая, тази стая се откачи от земята и ние почнахме да се възнасяме. Спря машината, отвориха вратата и се намерихме в един широк коридор, постлан с такъв ковор, от какъвто ни един цар не би се отказал. Абсолютна тишина. Ние пристъпваме без шум по мекия килим, предвождани от негръ, и като извихме през няколко коридори, спряхме се едно след друго пред три стаи. Черният остави багажите ни и изчезна, без да продума. Е, ами сега! Събрахме се тримата в една стая на съвет. Преди всичко постаряхме се да прочетем или, по-вярно казано, да разгадаем какво е написано в правилата за пасажерите, окачени зад вратата, и най-лесно от всичко разбрахме, че след един час можем да обядваме. Добре. Заловихме се първо за тоалета си, като оставихме после да му мислим какво ще се прави.

Broadway Central Hotel има осемстотин стаи. Ние бяхме на петия етаж. Един час след пристигването ние, съвсем готови, почнахме да изучаваме откъде и как трябва да слезем, за да попаднем в ресторана, и решихме, че е най-добро да намерим някоя стълба, да слезем чак долу и да попитаме. Така и направихме, за голямо учудване на слугините – отчаяни грозотии, – които като истукани седяха по две, по три в коридорите на всякой етаж и не можеха да се начудят как така по стълба да се слиза, когато има подемни машини. Долу, като се увериха, че ние положително не можем да се разберем на техния език, повикаха едно еврейче, което долетя, завъртя се около нас, зацвърча и в една минута ни се препоръча на французки с толкова думи, колкото едва ли ще чуеш от

американци от Ню Йорк до Сан Франциско. За една минута ние узнахме, че той е un vrai parisien, че е служил много години във *французкото атлантическо параходно дружество*, че е кръстосал целия Изток, че е „интелигентен“, „но щастието му таквози“. Само че не можеше да се усети накъде е България. „Vous savez, ici on oublie l'Orient.“ Туй „парижанче“ ни заведе на втория етаж в ресторана и след като заехме първата свободна маса, той се оттегли, като ни пожела добра охота и ни увери, че ще бъде винаги на наше разположение. Останахме сами, седим и се гледаме. Наоколо ни обядват около стотина души, но боже мой, как не изгърват поне една думица тези чудни хора! Мълчание гробно! Само непрекъснато едно звънтение се чуваше някъде откъм дъното на грамадния, с мраморни колони, с огледални стени ресторан, потънал в електричество. Около двадесетина негри с фракове мълчаливо разнасяха яденията по масите. Като че не си в действителния мир! Ние в ада ли, в рая ли попаднахме. Какъв рай, що щат дяволи в рая! Като че насън виждам всичко това или като че някой ти разказва за нещо чудно, за нещо фантастическо и горещата фантазия рисува след разказа картини. Същото чувство изпитвах аз в юношеските си години, като четях откъслечи от „Хиляда и една нощ“ или за франкмасоните, или за инквизицията. Не успях аз да се свестя от туй поразително впечатление, което не съм в състояние да очертая – видях, че един грамаден негръ се приближи с импозантността на Бисмарка към нашата маса, в едната ръка с карандаш, в другата – една книжка. Той вдигна карандаша нагоре и удари два пъти по книжката. Явиха се двама негри – едина сложи пред нас картата за яденията, другият – три чаши вода с лед и се оттеглиха. Ние се изгледахме. Докторът повъртя, повъртя чашата: „А бе вие гладни ли сте, мене хич ми се не яде – вода ми се пие“ – и дигна чашата с ледената вода на празен стомах. „Ама я виж за всеки случай какво има в картата.“ В картата имаше триста работи, ама кой ги разбира! Еле разбрахме, че има супа, розбив, бифтек и десерт. И туй стига. Негърът ни гледа, гледа, па видя, че не сме хептен американци, и ни предложи да ни аранжира сам един обяд. Туй беше първата дума, която чухме. О, как се зарадвахме ние на тази необикновена за един американец любезност. Дадохме съгласието си; черният се поклони и изчезна. Другият негръ забеляза празната чаша на доктора и я допълни с една едва уловима усмивка. След малко яви се нашият официант и поднесе на всякого от нас по един резен пъпеш и по една лъжичка. Благодарим за угощението! „Е, докторе, след ледената вода как ти се струва пъпешът?“ – обърнах аз на шега. Какво да се прави! Нов свят, нови обичаи! Взехме лъжичките и

задълбахме пълеша. Яви се негърът, изчисти масата и ни попита „кафе или чай“. Е, хубава работа! Че туй ли му е обядът! Сега знаем вече какво значи всичко това, но в онзи момент! Нямахме как да се разправим и казахме „кафе“. Той отиде до една маса и като се върна, изсипа пред всякого от нас по половин дузина ножове, вилици и лъжички! Опак работа! Туй за кафето ли е! Та като почна она ми ти дявол да мъкне ядения, риби, меса, омари, соуси, салати, сладки, разхладителни, фрукти – ние се спряхме, па го гледаме! И ни напуши смях. Иди им разбери на тези американци! Черните се изправиха настрана и като че очакваха да видят „дивите“ европейци да ядат банани с риба или крем със салатата.

Не зная какво мнение си съставиха те за нас, но ние в края на обяда решихме едногласно, че едва ли в някоя част на земното кълбо ще има по-безвкусна кухня от английската, присадена и в Америка. Във време на обяда не забелязахме никого от гостите да пие вино или пиво – пред всякого имаше само чаша с ледена вода. И ние се подчинихме на обичая, ядохме кървави безсолни меса с бледни соуси и ги поливахме с гнила ледена водица. Донесоха кафето; кафе само по себе си добро, високо качество, но американската ръка го упоразила. Обръсахме се да видим дали някой пуши цигара. Никой. Да пуши ли! Та на него целият салон ще погледне като на крайно невъзпитан човек, а пък особено ако в салона има някоя дама – а, то би бил величайши скандал! Но същите тези благовъзпитани американци, страстни любители на комфорта, да има в някой салон и триста дами, ще считат за нещо най-обикновено да останат по жилетка и да си вдигнат краката на друг стол или даже на масата и в тая живописна поза да четат вестници. Взехме си шапките и навън. Никой не поиска да платим ядението. Всичко се разплаща на тръгване. Щом спряхме долу, в залата, „парижанчето“ изпъкна отпреде ни с предложение на услугите си. „Я ни заведи ти, момче, да си сръбнем по една бирица, както е дал господ.“ В такъв смисъл ние се възползувахме за пръв път от услугите на младия интерпретор.

Излязохме на Broadway. Тази е най-широката, най-дългата и, с изключение на крайбрежието, най-живата улица, която пресича Ню Йорк почти по цялата му дължина. По средата на улицата, постлана по всичката ѝ дължина с хубави камъни, по два реда релси, сноват почти един след други кабелни, нови, чисти трамваи, които вървят от самото крайбрежие до нийоркския централен парк; туй разстояние се минава почти за един час и струва само 5 цента (25 стотинки). Освен тези трамваи хиляди други омнибуси, дилижанси, товарни кола, фиакри, кабриолети, ръчни кола, велосипеди до такава степен задръстят улицата, щото по

някой път за пешеходците, по тротоарите з положително невъзможно да пресекат улицата без помощта на полисмените, които, винаги нащрек, величествено регулират движението. Какви гиганти, какви хубавци тези полисмени! Разказваха ни, че полисмените освен по образование, по нравствено достойнство, по знание на града и жителите, избирали ги и по-известна мярка за височина, дебелина, тежест и външен изглед. И, наистина, кат ги видиш отдалеч, изправени на края на тротоара, при кръстопътищата, високи, атлетически сложени, красиви, с чисти, като че сега облечени униформи от сиво сукно, препасали с колани умерените благоутробия, със сиви каски, бели ръкавици и вместо сабли и револвери само е по едно късо, 50 сантиметра дръвце в ръката – ще помислиш, че са паметници, поставени за украшение на града. Какви интелигентни физиономии и колко достойнство в позата и изражението на лицата им! Ни една секунда те не губят, съзнанието за великата обязаност, която обществото им е възложило – да пазят реда и тишината, да охраняват честта, живота и имота на гражданите. И как пазят! При туй трескаво движение, при тази навалица на хиляди претрупани със стоки или пътници кола, при хиляди пешеходци, те няма да си дерат до пресипване гърлото, няма да чуеш: „А бе, къорав ли си бе, хей ти, с черната шапка, не виждаш ли, че отзаде ти кола вървят“ – няма нищо подобно. Но когато навалицата стане толкова голяма, щото пътниците се натрупат на тротоара и не е възможно да се мине през улицата, американският полисмен, без да проговори дума, повдига пръста си нагоре и в един миг всичкият необзорим хаос от кола като че се окаменява на мястото си: образува се свободна ивица и тогава той дава знак на пешеходите да продължават пътя си; но пешеходите нямат край, колата чакат; тогава той пропуща само събравшите се накуп пешеходи, а към идущите повдигне ръка и те се заковат на местата си, и даде знак на колата да продължават до ново натрупване на пешеходи. И всичко мирно, гладко... Та си спомних за нашите полицейски!... Нали си вездесъщ, господи!...

Най-красива улица, която съм видял в Европа, тя е несъмнеио Ringstrasse във Виена. Ни в Париж, ни в Лондон няма тъй широка, тъй чисто постлана, о такива тротоари, с таквизи алеи и с толкова наедно сбрани грамадни и с прекрасна архитектура, като че сега построени, част-ни и обществени здания. Като се спрете на площада между царския театър, градския съвет и парламента, пред очите ви, накъдето и да се обърнете, се представлява до такава степен величествена и завършена картина, щото напразно би напругали фантазията си да си представите нещо по-изящно в архитектурно-художествено отношение. Но,

признавам се, нийоркският Broadway ми направи не-сравнено по-силно впечатление. Ringstrasse е една изящна, от мрамор изваяна хубавица; Broadway е една мила, а шаровете на дъгата облечена, вечно танцующа балерина. Окото ти не стига до края на улицата, тя теснее, бледнее, сключва се в перспектива и изчезва към морето. С нищо не може да се сравни тази поразителна, като че бистро трептяща пъстрина на улицата. По цялата улица напразно ще търсиш две здания еднакви. Разнообразни са те по архитектура, по-широчина, по височина, по боя. Не само отделните здания, ами и фасадът на всякой магазин в едно и също здание е свършено различен. Всякой домовладелец се старал тъй да си построи къщата, тъй да я украси, тъй да я нашари, че само тя да ти се хвърли в очи; а пък всякой търговец под едно и също здание се старае как по-оригинално да си украси фасада, щото и слепият да го види. Един, гледаш, издигнал здание на осем етажа, украсил го с гранитни колони и с разкошни стълби; но съседът му след малко издига на дванадесет етажа, украсява го с мраморни колони и ще го измаже с таквази светла боя, щото и най-разсеяният ще се огледа; ама конкуренцията няма граници п виждаш, че трети съсед пуснал в облаците един петнадесететажен гигант, па като го лъснал с някоя кървавочервена или яснопурпурова боя, та я виж-ваш на двадесет километра от Атлантическия океан. Иди, че не наемай магазин в таквази къща. И по всичките тези етажи лъщят всевъзможни надписи по стени, по балкони, по прозорци, над стрехите, че и над комините даже. Гледаш и ти се премрежват очите от тези гиздави колоси, па като ти се спусне окото на улицата... Вавилон! (Ама че го уподобих и аз! Колко са глупави, като си помислиш сериозно, тези сравнения с древността...) Като че някой пожар или друга грозна стихия е погнала жителите на триединния град, обградила ги е и ги задръстила в тази улица с всичката им жива и нежива стока и те се мятат назад-напред и търсят изход. Но и туй сравнение не струва пет пари: от една страна, е прекалено, а от друга – не отговаря на характера на движението. Никакви сравнения с пожари и други стихии си нямат мястото, особено като погледнеш с какво хладнокръвие чистокръвните янки са насядали вътре или пред магазините си, па като се съблекли по жилетка или просто по ризица, та като си дигнали нозете кой на прозорец, кой на други стол, кой на маса, па си захапали цигарите и хем пушат, хем час по час цвъкат като същински шопи, хем си четат дневните газети. А че минувал свят, че се сплъчкали хиляди коне и кола, че лети като мълния пожарната команда – хич не ще и да знае: пуши, цвъка и чете... Стига толкова за Broadway: и до утре да пиша – все едно, догдето не го видите и

догдето не видите пристанището, няма никой път да имате ясно понятие за чудния Ню Йорк.

Поменах пожарната команда и мястото му е да кажа, че страшно много пожари избухват в американските градове. Устройството на пожарните команди е достигнало до съвършенство: прислугата, конете и колата са във всякой момент нащрек; не успее да долети тревожният сигнал, обучените коне се изправят на платформата, каишите падат на тях от плафона, закачат ги мигом по мперите на колата и бяг; но при всичката бързина, с която се тича на помощ, пак ще видите на много места от огромни здания останали само четири черни стени, а по някои места и те порутени. Но американецът не мига, изгоряло му здание на десет етажа, той разчиства почвата и вдига ново на петнайсет етажа, много по-здраво, много по-красно. Всичките здания, разбира се, са осигурени, осигурени са и хората, но за всякой случай на прозорците на хотелите и даже на частните къщи, понеже и те не се различават от хотели, са приковани дълги въжета, според разстоянието до земята, и на стената ще прочетеш инструкция: „В случай на пожар спусни въжето от прозореца и се спускай по него.“ Благодарим за попечението! Аз, като прочетох това наставление в нашия хотел, изгледах въжето, па погледах и от прозореца надолу: там вместо двор или улица видях плоската стряха на друго вътрешно здание. Добре, ще се спусна до тази стряха, ами сетне? Може да е много гениално това приспособление с въжета, ала все си е по-добро да не става нужда от него. Аз се отвлякох. Нали бяхме се запътили да прием по една бира. Заведе ни нашият чичероне в едно доста обширно и чнстичко помещение. Всичките маси бяха празни, ако и да нямаше 9 часа вечер. Наоколо буфета имаше постоянно движение; посетители дохождат, поръчат си бира или уиски, изпият, заплалят и се оттеглят мълчаливо. Слава богу, че тази пивница не беше чисто американска, а то и ние нямаше да имаме удоволствието да се разположим около масата и със сладка приказка да си изпием по някоя чаша бира; а трябваше като онези неми, хладни посетители, като че изкуствени, човекоподобни машини да се изправим при буфета, както у нас правят хасъл пияниците, и мълчаливо да си изпразним чашите. В пивниците, съдържани от американци, няма места за сядание; всяка консумация става пред буфета; там са наслагани всевъзможни закуски на разположението на посетителите безплатно. Ако си с дебелички очи, можеш да изпиеш само една бира, а да се нахраниш хубавичко със закуски и ще правиш тази „економия“ дотогава, докато един ден стопанинът не те улови за яката и ти помогне да изхвъркнеш из вратата. За наше щастие

стопанинът на тази пивница беше немец, не успял още да се американизира. Ние забелязахме, че разни хора дохождат, пият и си отиват, но един от тях постоянно стърчеше при буфета и все си сръбва по чаша и се вслушва в нашия разговор. По едно време дойде да го повика едно момиче. Той и измъмри нещо по английски, па прибави: „Иди си, бога ти!“ Той нарочно пусна тия думи като въдица, за която ние тутакси се закачихме.

– Вие сте сърбин? – попита го докторът.

– Ест, србин, и ви сте срби? – полюбопитствува той крайно зарадван.

– Българи сме.

– Све едно, ща су срби, ща су бугари – брача словени! – И без да чака покана, той седна при нас, като подаде картичката си. Оказа се, че е банатски сърбин, Неделкович; след дълги скитания по Европа дошел в Ню Йорк преди четиринайсет години; кожухарин, женен за немка. Засмян до уши от радост, че се срещнал с „брача“, той не знаеше как да изкаже удоволствието си. Преди всичко залови се да черпи. Разказа си надве-натри биографията: спомняше си епизоди от живота, особено от детинството. Четиринайсет години, уверяваше ни той, не бил продумал по сръбски, та сега като че искаше да се наприказва за цели 14 години. Не му млькнаха устата. И на всяка фраза питаше дали вярно се изразява, проверяваше се дали не е забравил родния си език. Цял рой впечатления, които са спали толкова години покрити с нови впечатления, сега се пробудиха и забръмчаха през устните му. Спомни си той за разни обичаи, обреди, сватби; почна да проверява дали не е забравил молитвите по славянски, запя най-сетне „Христос воскрес“, за крайно удивление на посещаващите пивницата американци. Стопанинът, едър, красив, до висша степен добродушен и вечно засмян баварец, и жена му, една пълна, бяла саксонка – присетени от желязната студенина на американците, възхитиха се от сантименталностите на доволния до блаженство бай Неделкович и с позволение се присъединиха на нашата маса, която любезната госпожа затрупа с всевъзможни закуски. България, Сърбия, Бавария и Саксония си подадоха ръце, за да отразят с общи сили американския егоизъм и студенина. И победиха...

Както Неделкович, тъй и баварецът са вече американски граждани. Те са откъснати от отечествената си почва и виждаш, че искрено, с гордост се наричат американци. На бившето си отечество гледат като на нещо останало някъде там, далече, в мъглата. Интересите на щата и на града Ню Йорк са и техни интереси. Те винаги четат газети и са

постоянно в течението на американските работи, като не забравят и Европа. Аз се убедих, че за бай Неделковича не е безизвестно какво се върши и в нашия забравен край. Когато той, като демократ, ни се хвалеше с победата над республиканците, чрез избирането на Клевеленда за президент, и аз го питах на какво мнение е за последния, той с най-голяма откровеност ми каза, че „Клевеленд е добър човек, ама ни е државни муж, он е будала; очете да ви дадем Клевеленда, па да узем вашег Стамбулова, па он да додже овде, па да увати за руке ове американци?...“ Благодарим за комплиментата... Аз почнах да изказвам своето възхищение от американската свобода, равноправие, от државното им устройство, от общинското им самоуправление, от всичко туй, което ме е възхищавало при четението книжки за Америка; но бай Неделкович ме обля със студена водица, като захвана пък той да ми разправя, че „овде е таква велика корупција, шо је нигде нема; у вас, у Европи, лјуди су императори, овде е злато император; кој има нај-више злата, он има нај-више силе. Парица е царица, како кажу у нас“. Тази е най-благодарната тема за американците, както за устното, така и за печатното слово. „Велика корупција“ – повтаряше бай Неделкович, като ни сочеше на раните, които раздира в обществения организъм на Съединените щати жаждата за злато.

Разправи ни той за подкупността на администрацията, на общинските власти. За грамадните злоупотребления с предприятията и обществените постройки. „С злато можеш купити и самог президента.“ В течение на тези разкази, които ме смутиха и ме накараха да се замисля, докторът ме гледаше под очилата си с една язвителна мексикофелска усмивка, като че искаше да ми каже: „Е, как си? Чуваш ли? Видя ли, че и в Америка е същото...“ Ох, хич не ми сгрываше сърцето туй „и в Америка е същото“!...

Неделя. След избилната и извън пътя безвкусната закуска в хотела ние, без да се отбиваме в салоните, излязохме на Broadway, запушихме цигарите си и се упътихме към пристанището. Вчера задръстени и раздвижени като мравуняк, днес улиците бяха съвършено пусти, като че целият Ню Йорк бе измрял през нощта. Зад нас гръмна една камбана, след нея зазвучаха и други няколко камбани с разни тонове, но така скомбинирани, щото образуваха една възвишена, трогателна божествена песен. И като че чуваш даже думите на тази чудна песен, като че те моли, тегли към храма божи, Аз, като не бях чувал нищо подобно и като отчаян любител на всяка хармония, спрях се като замаян, догдето престанаха камбаните и замря в небесата последният звук. И си помислих, че и у

нас пригласяват благочестивите християни на молитва с разнзвучни камбани, но като ги задръгне някой клисарин, ще ти покърти ухото такава гръмотевица, щото ще почнеш да молиш бога да го вразуми и му прати изцеление от беснувание.

Ние вървахме из безлюдний Broadway до самото пристанище и запахме наляво и надясно красивите и грамадни домове. Само параходите, железниците и трамваите не преставаха да бушуват. Възползувани от пустотата на улиците, на пресечението на които стърчаха само внушителните полисмени, ние обиколихме безцелно сума квартали и попаднахме случайно в една улица, пълна с банкови учреждения. Всякой дом от тази улица може да засрами който щете дворец в Европа. Внушителни, дявол да ги вземе, палати! Вдъхват ти респект и доверие тези колосални мраморни стени! Без да видиш, ще вярваш, че между тях се гнездат не златни мечти, ами цели гори от злато...

Ето и станцията на Бруклинския мост. Два трена с електрически мотори се хлъзгат като сновалки по този мост от единия бряг до другия, от Ню Йорк до Бруклин. Нюйоркските къщи са много високи, но мостът е още по-висок. Ние се изкачихме по една стълба, влязохме в трена и току захвърчахме над необозримия хаос от плоски еднообразни стрехи; сетне блесна каналът, осеян с параходчета; после пак море от стрехи. Stop! Бруклин. Едно слънце пекнало, ще ти се пръсне главата! Ами благодарение, че видяхме една аптека, та се поразхладихме. В Америка, като всичко наопаки, та и аптеките. Искаш ли сода, лимонада, трябват ли ти всевъзможни сиропи и шербети – в аптеката; марки пощенски, отворени писма – в аптеката; яйца искаш ли – и яйца има, и четки за обуща и *que sais-je encore*.

Сега да се върнем на Broadway, да се качим на трамвая и да идем в Централния парк. При входа на парка мнозина чичерони (трябвало би да кажа мнозина „гайди“) ни предлагат услугите си. Нямаме нужда. Ние изучихме плана на града още в океана, па и освен това цял поток народ се движи към вътрешността на огромния парк и ние ще вървим с народа. Всичките алеи на парка са покрити с асфалт. Особено старание за украсението му не се забелязва; повечето от дърветата са оставени на воля божия. При завоя на една алея се отвори една площ, на която са установени карусели и люлки за деца. Между дребните деца се забелязваха сам-там по люлките „дечица“ около на 14–15 годинки. Понататък, на една широка кръгла поляна, няколко групи играеха крикет, а около играчите насядали по тревата хиляди хора. Интересно е, че на всяка крачка из алеите ще срещнеш надписи: „Keep off the grass“ (пазете

тревата): тези надписи ги има и по таквизи места, гдето нито е расла, нито ще расте трева; а пък в празничен ден именно там, гдето има най-хубава трева, най-много тъпче публиката. Видяхме големия обелиск. Какво да му гледаш на обелиска! Не разбираш йероглифите му. То само англичанинът е способен да зяпа три часа на един камък, без да разбира нещо, но само защото в гида този камък е отбелязан като старина или рядкост. Разгледахме и новия музей. Между другите ценни рядкости най-много ми обърна вниманието богатството на египетски мумии, изложени не като в някои европейски музеи: или съвсем заковани, или разтворени празни ковчези. Тука гледаш една мумия съвсем закована, с всички надписи и украшения; до нея виждаш ковчега откован и разтворен, а вътре цяла обвита с навосъчен плат мумия; под този плат едва личат отделните части на тялото. По-нататък горната обвивка е снета и тялото остава обвито с едни прогнили, но оцелели още парцали – тук вече познаваш носа, брадицата, сгънатите ръце, нозете. Сетне съвършено открито погнилото спечено тяло, което е дишало преди три хиляди години. Ето где си спомняш Хамлетовия монолог над черепите! Но мене друго наблюдение ме още повече порази: като гледах разкритите мумии, взрях се в платовете, с които те са обвити, разгледах внимателно и други окачени около мумиите платове как са тъкани, с какви шарки са шити и как са разпределени цветовете. За крайно съжаление се убедих, че в тъкачното изкуство ние, българите, едва сме достигнали туй, което са имали египтяните преди три хиляди години. За едно още по-поразително сходство между самобитната ни индустрия и тая на друго едно племе аз ще упомена при кратките си бележки за изложението в Чикаго. Сетне посетихме менажерията. Един специалист зоолог може да намери тука някой рядък специмент между множеството птици и маймуни, но ние извлякохме заключение, че ню-йоркският зоологически парк е още твърде млад и остава много да се желае за комплектирания му. В парка има едно малко езеро (като казвам „малко“, не трябва да се разбира, че е по-малко от софийското, при Орловия мост), по което младите янки се надпреварват с лодки, по-елегантни и по-пригодни за целта, отколкото са смешните корита на софийското „езеро“.

Към края на едни сенчасти алеи беше се струпал няколко хиляди души народ при един павилъон, в който свиреше доста пълен оркестър. Между всичката тази сган аз не видях ни един мъж, ни една жена лошо облечени. Повечето бяха дребни търговци и работници, но всички тъй чисто пременени, както у нас рядко се обличат най-добрите търговци на големи празници; а жените и особено момите – те даже с претенции на

изящност, само че не им прилича. Миловидни моми доста, но красива ни една; те са тънки, нежни, бледникави, дълголики; всички почти носеха гладени ризи, препасани с колани, с което прикриват и без това бедните си форми. Казват, че ню-йоркските моми били кокетни. В какво им се състои кокетството – господ ги знае! Види се, американците им разбират. Аз не го разбрах, както не разбирам в какво се проявява нежността между някои породи животни. Гледаш две животни – виждат се, срещнат се, без да чуеш някой нежен звук или да видиш някое нежно движение, или да забележиш някое приятно изменение в образите им, току видиш, заобиколят се, погледат се и хоп!... сприятелили се. Аз не намерих никаква разлика и в срещата на американец с американка: срещнат се, мъжът излае нещо с дебел глас, жената излае с тънък и не трепва ни един мускул на лицата им. Че ако това е кокетство, тогава какво да речем за парижанките! Наистина, свободни са американките, но тази свобода, проявена в облеклото им, в маниерите, в походката им, бие в очите на европейца някак си странно, а пък като погледнеш и физиономията им, не знаеш какво да мислиш: във всеки случай, аз при пръв поглед не бях в състояние да реша тия групи моми, които срещаме в парка, почтени момичета ли са, или от „онези моми“, и по-скоро би ги причислил към последните, ако не виждах, че те се въртят около техните майки, бащи, братя. Жената там се ползува с голямо уважение. Отношенията на мъжете към жените представляват някакъв си печален остатък от рицарските отношения към нежната, беззащитна жена. Но сегашната американка счита, че има неотемливо право на непременно уважение от страна на всякой мъж; тя вече не се старее с нежност, с женственост да заслужава при всякой даден случай действителното уважение на мъжа, а реализира даже намръщено своето право на уважение. Опитай се да не отстъпиш веднага място във вагон, в параход, в трамвай, в омнибус на някоя американка, тя е готова да те стрелне с очи и даже да изръмжи нещо под носа си. Е, друго нещо е европейката! При такъв един случай, колкото ти и да си недогадлив и нелюбезен, тя само като те погледне с този ясен, съдържано-умиляющ и нежно-укоряющ поглед, не място да ѝ отстъпиш, ами и на ръце да я носиш. (Кой да му се надява!...)

В понеделник, след закуската, мистер Неделкович си напусна работата и тръгна с нас уж да ни запознае с града. Качихме се на един висок дървен мост, който обикаля почти целия Ню Йорк и по който постоянно сноват тренове; влязохме в един от тях и зафучахме над улиците, над главите на пешеходите, а по някои места и над стрехите. Разбира се,

нищо не можехме да видим. Завъртяха се пред очите ни, като в страбоскоп, горните етажи на зданията, безконечните прави улици, мяркаха се широки площади, разстилаха се под нас паркове и пак здания, и пак улици, и всичко се смесваше с дима и писъка на локомотивите и с никому ненужните указания и обяснения на бай Неделковича. Но сам-там в разтворените прозорци на горните етажи все пак можеха да се забележат negliжетата на нюйоркските обитателки, изтегнати до прозорците на раздвижени балансуари и с газети в ръце. След цял час подобно хвърчение, което ми напомняше разходката с Хромия Дявол, ние се спряхме при главния резервоар на нюйоркската вода. Дъното на резервоара не изглеждаше да е от първостепенна чистота, затуй и водата им мирише на гнила бунарска вода. Ние сме на една височина, от която... нищо не може да се види... Оттук се качихме на трамвай и бай Неделкович ни заведе в една градина, в която не бяха още изчистили остатъците от вчерашната гуляла публика. Той ни препоръча да си подкрепим тука силите със закуска, което ние не закъсняхме да изпълним. При слизанieto към станцията, отдето трябваше да тръгнем за нашия хотел, ние видяхме железнопътните линии, по които тази вечер ще пътуваме за Чикаго. Но това ли е Hudson River? Това ли е американският Рейн? Под нас се извиваше една трънясала по краищата река, по която плаваха повече отломъци и нечистотии, отколкото варки и параходи. На връщание нищо особено не се хвърли в очите ни. Не ми излиза от ума само следната среща: като слизахме към реката по една каменна стълба, видях насядали на стъпалата няколко деца, които деляха и трупаха в шапките си зелени ябълки; за няколко цента те ми препълниха шепите със своята плячка, но аз взех само няколко ябълки. Не изминахме много – и насреща ни се качеше едно американско семейство, между което една мома, доста хубавинка, се обръща към мене, като че се познаваме кой знае откога: „Не яжте тези ябълки, young man, ще се разболеете.“ Тази простота ме подкупи малко в полза на американките, при всичко, че в Европа подобно обръщение на мома към непознат мъж би се счело за предизвикване.

Като се разплащаме с хотела, поискаха ни за файтона, който ни доведе от станцията, пет долара; 27 лева за един кратък курс! Това беше очевидна експлоатация, понеже, като видяха, че ние не сме склонни да платим таквази цена, слязоха на три долара; а пък от хотела до железнопътната станция, която беше много по-далеч, платихме само два долара. Като не бяхме се снабдили с долари, ние се разплащаме с европейско злато и интересно е, че касиерът приемаше охотно само наполеондорите, а австрийските 20 франка ги измиташе презрително назад, като че не

злато, ами смет му даваме.

На станцията пристигнахме съвсем по американски – едва една минута преди тръгването на трена. Вагоните на Orient Express напомнят американските вагони, само че последните трябва да са по-дълги, по-широки и по-високи. Те са дълги 70 фута и широки 10 фута и във всякой вагон има 76 удобни седалища – по двама пътника на канапе; но тъй като обикновено във вагона няма повече от 30 пътника, то всякой един може да разполага с цяло кадифено канапе. Ние, ако и да не пътувахме със Sleeping car, спяхме си богато в обикновените първокласни passenger coach. В бързите тренове има вагони само от I клас, а за една по-голяма плата може да се пътува със спалните вагони, които са сравнително по-разкошно наредени и вечер се превръщат в прекрасна спалня, с доста широки и удобни легла. Във всякой от тия тренове има особни салони за пушение, за ядение. Още по-разкошни, по-удобни, но и по-скъпи са пулманските и вагнерските вагони; те са приспособени за пътуване с всички удобства; в тях има Drawing-room – салон с богати кресла за всякой пътник; Buffet and Café car – бюфет и кафене, в което можеш свободно да пушиш и да четеш; Sleeping car – спални вагони; Compartment car – отделни елегантни кабинни; Dining car – ресторант с прекрасни сервизи и разнообразно меню; Observation car – разкошен вагон с големи прозорци, с богати драперии, който се прикачва в края на трена и от който може да се наблюдава, както от отворената платформа на парахода; Private car – частни вагони, снабдени с всички удобства за богати семейства; сетне в трена има вани, берберница, книжарница и какво не щеш. Във всякой вагон има по два ватерклозети за мъже и жени. Също във всякой вагон има по два резервоара с чиста, ледена вода за пиение. Минуванието от един вагон в други е много удобно: външните платформи на вагоните така се прилепват, щото не сещаш, че минуваш в други вагон, толкова повече като разстоянието между два вагона се затваря с полустъклени врата. Вратата между вагоните стоят повече отворени и вечер, при силно осветление, виждаш вътрешността на два-три вагона наред, като че един салон 50–60 метра дължина. И виждаш американците във всевъзможни пози, с газети в ръце, като че са се заклели да не продумват ни една дума, само се стараят как по-свободно и по удобно да си прострат или дигнат нозете. Във вагоните за пушение са поставени почти пред всякой пътник съсьди за плюение. Американците, когато пушат, много често и много безобразно плюят, а особено тия, които дъвчат тютюня; както е облегат на канапето, без да си изменява позата, дъвче, дъвче, напълнят му се раздразнените от никотина уста със

слиони, че като цвъкне между устните си една жълта гнусотия, та да ти се превърне стомахът, и хич не ще и да знае, че около него има хора.

До Албани, главния град на нюйоркския щат, ние вървахме все край брега на Худзоновата река, но, за съжаление, не можахме да се насладим от природните красоти, окръжаващи нашия път, понеже го минахме нощем. Наистина, лунната светлина беше посребрила повърхността на реката, ние виждахме облите силуети на хълмистите брегове, блещукаха множество светлинки в прибрежните градове, мяркаха се товарни параходчета, блеснаха сам-там и триетажни параходи, потънали в светлина, като бални салони; но пак не можем да кажем, че видяхме Hudson River и ще вярваме на американците, че тази река е американският Рейн. Във всякой случай, оттуй, което при лунната светлина можах да забележа, правя заключение, че едва ли названието на Худзоновата река „американски Рейн“ е по-претенциозно, отколкото би било названието на Рейнския водопад „европейска Ниагара“.

Ниагара! Дай боже всекиму да изпита такива блажени чувствавания, каквито аз изпитах, като приближавахме Ниагарския водопад, а още повече – когато блесна с всичкото си величие пред очите ми това чудо на природата! Един час преди да стигнем Suspension Bridge – станцията до водопадите, кондукторът ни предложи купони за фиакри, с които в продължение на четири часа ще се разхождаме, за да изгледаме водопадите от всичките главни пунктове. За това удоволствие му заплатихме 6 долара. Щом стигнахме на станцията, предадохме на съхранение ръчните си багажи, качихме се в едно широко купе и потеглихме...

Не съм любил и не зная какво сеща човек, като му предстои след дълго отсъствие да се срещне с предмета на своята любов, какво чувствава той при първото произношение на взаимност; не съм се женил и не зная какво сеща момъкът, като отива под венчилото или като пристъпва прага на новия живот... Но зная, че когато нашият фаятон потегли към водопадите, мене ме обхвана до такава степен нервно вълнение и нетърпелива жажда, щото, ако в този момент се отвориха небесата и св. Петър ме повикаше да ми отвори вратата на рая, аз би му извикал: „Махни се с твоя рай, остави ме да видя Ниагара!“ Ниагара, която е възбуждала въображението ми от детинство и за която само съм облажавал щастливците, като не съм допускарал и мисъл, че ще я видя някой път. Ниагара – чудната игра на природата, която привлича хиляди европейци в Новия свят – ето я пред мене! Колелата на нашето купе не ще успеят да се обърнат и сто пъти, и пред очите ми ще предстане картината... дали в един от хилядите варианти, каквито трепетно рисуваше

въображението ми? Ние вървим по една закривена алея. Пред нас и след нас тържествено, плавно, като че под такт на музика, се движат с кола и пеши пристигналите от далечни краища любители на природните красоти. Някои пристигнали по-рано връщат се вече. Щастливци! Те са видели вече Ниагара! И онази осемдесетгодишна бабичка, която едва пристъпва, поддържана от внуците си, и тя дошла да види и видяла вече чудесните водопади; това е било, види се, последното ѝ желание, тя го постигна и сега спокойно ще се прости с живота...

Чуваме глухото бумтение на падащата грамада вода. Между дървесата заблещукаха запенените къдърци на текущата по наклонна каменната плоскост вода. Минуваме един мост. Реката около стотина метра широчина блесна пред нас, запенена и буйно устремена, между хиляди камъни, към пропастта, пред която се издига една грива от разбита млечна пяна и изчезва... Насреща виждаме един бряг, който съвсем отвесно се губи в дълбочината. Това е Канада. Виждат се хотели, живописни вили, пръснати сам-там около разкошния парк на Виктория.

Ние кривнахме из алеята и всичко се загуби; усилива се само подземното бумтение. Колата спряха. Слязохме и по указанието на возача, тръгнахме из една пътека между дърветата. Откри се пак канадският бряг зад пропастта; ние виждаме вече дъното на този бряг; ето и водата, мътнозелена, изиграла си вече ролята, уморена, но още запенена, отива лениво на почивка към водоврата... Гърмът пред нас дотолкова се усилива, щото, за да се чуем, ние викаме. Няколко стълби надолу, една каменна полукръгла ограда... и Ниагарският водопад! Ето го!!...

Много минути се изминаха, догдето ние се свестихме! Всички наблюдатели бяха вцепенени като в жива картина! Не учудвание, не възхищение, не! Едно безгранично благоговение бе отпечатано на лицата на всички! Всички лица бяха сериозни, излека бледни и като че изтръпнали! Като че не пред творението божие, а пред самия бог те бяха изправени!... Който може, нека опише тази картина; който може, нека я фотографира, нека я нарисува!... Аз не мога.

От мястото, гдето стоим сега, виждаме в общи чърти следното: зад каменната ограда, над която сме се надвели, наляво падат буйни къдриви снопове разпенена вода и се губят на стотина метра долу, в една кипяща пенлива маса, от която се възнася силно бумтение; воден елмазен прах изхвърга тази кипяща маса; този прах по-нависоко се разрежда, превръща се в прозрачна пара и слънчевите лучи, като се преломяват в нея, образуват полукръгла небесна дъга, двата краища на която са натопени в разбитата и омаломощена вода, която скача от водопадите и

напълня цялата пропаст на около два километра дължина и половин километър широчина. Тази падаща вода, която е до лявата ни страна, е отцепена от общата маса на американския водопад с една малка скала, зад която се устремява в бездната още по-буйна маса, в стотина метра широчина. Погледнат отсреща, от канадския бряг, този водопад изглежда като трептяща маса от къдрави снопове пяна, между които личат светлозелените ивици на неразбитата вода. Зад този водопад е островът на Трите сестри, отгдето се вижда на голямо разстояние водата, която припка между камъните и полуразпенена предварително, устремява се в хаоса на канадския водопад, наречен водопад на Конската подкова. Ето где е чудото на Ниагара! На повече от двесте метра широчина, върху една полукръгла вдлъбната скала, с форма на конска подкова в средата, пада непрекъсната маса от ослепително блестяща пяна, на стотина метра дълбочина. Долу – ад! Нещо ври, кипи, беснува се, гърми, като че потръсва цялата околност, снопове пяна се мятат като фонтани нагоре, воден прах обсипва целия водопад и над него ти виждаш ясно как се възнася към небесата водната пара, и пред очите ти се образуват облаци, които колкото по-нависоко, толкова по се съгъстват и като че се вкаменяват над водопада. Как ли ще изглежда това в светла лунна нощ!

Долу обикалят няколко параходчета. Горките! Какви нещастни, колко мизернички изглеждат те пред разпенените отпреде им гиганти! Пътникът слиза долу или по стръмните пътеки, или с подедни машини. На срещния бряг се минава по висящите мостове. Отвред ти предлагат фотографиите на Niagara-Falls (Ниагера Фоолс, както го изговарят американците). Сума фотографи предлагат услугите си да те снимат на скалите, под водопадите, за спомен. Ние не се снемме, понеже един от нас приведе против това типичния български аргумент: „Кой знае колко ще ни обелят.“ Четири часа се изминаха като четири минути. Доколко бяхме замаяни от величието и прелестите на ниагарските водопади, се вижда от следния комичен случай: близо при острова на Трите сестри седнахме да си починем на една скамейка; всичките дървета наоколо бяха изписани и изрязани с имената на посетителите. На скамейката беше изрязано, между другите, името Д. Анев. Аз показах на доктора това име и му казвам на шега: „Я виж, докторе, Димитър Анев где си е изрязал името.“ „Наистина, подзе докторът, той е, Димитър! Где не е ходил този човек, горкият“ и пр. „Ти шегуваш ли се, докторе?“ „Защо да се шегувам? Той е много ръшкал из *Европа*.“ „Е хей, съвземи се, докторе, где сме ние сега?“ каза Филарет. „У-у, добре кайш бе, аз забравих, че сме в Америка, ама че работа, хе-хе-хе!“ Разходихме се и из самите градове

Suspension Bridge и Ниагара. Потънали между парковете, тези градовце са построени от чистички, повече дървени, летни къщички, с малки градинки пред всяка къща. Казвам „къщички“ в американски смисъл, понеже повечето бяха само на три етажа. Нашият водач, за да си съставим пълно понятие за Ниагара, води ни още на едно място, гдето от една височина ни показваха нещо долу във водата, разправяха ни с думи, с мимика, но ние нищо не разбирахме; досетихме се, че искат да ни покажат едно място, гдето се върти водата. Е моля ви се, после водопадите да ти показват някакъв си водоврат! Разбрахме най-сетне каква е работата: те водят тука аджамиите-пътници и под предлог, че им показват някое чудо на природата, почти насила ще ти тикнат някой албум в ръката срещу 2–3 долара. Тези албуми ги продават млади момичета. Впрочем, ние не ги зачудихме с галантност...

Освен гдето цели четири часа се дивихме на водопадите, но нашият трен, след като мина Suspension Bridge и обиколи парка на Виктория, спря се наскред пътя на едно възвишено място, Falls View, и там пътниците слязоха от вагоните и още пет минути се наслаждаваха от величествената картина: оттук се виждаха всичките водопади.

Процавай, Ниагара! Много е кратък животът, за да имам надежда още веднъж да те видя!... (А бе не се знае! Здраве да е, па и берекет... Ами!) Изпищя нашият локомотив, потегли тренът, завъртя се околността, завъртя се гората и покри водопадите. Захвърчахме из монотонната Канада. Сума градовце се премрежваха из пътя ни, но в тях само локалните тренове се спират, а нашият бърз трен ги удостояваше само с едно поздравление с пищяката и бързаше да избегне дима на фабриките им. Село в европейски смисъл аз не можах да забележа из пътя нито в Канада, нито в Щатите, които пресякохме. Или ще видиш градовце, уредени с правилни улици, с газово или електрическо осветление, с три и четириетажни домове, с трамваи, с мрежа железници и множество фабрични тръби; или отделни ферми, или сега заселени, на прясна изсечена гора, отделни колибки, обитателите на които си пробиват път с ралото. Но едва успеят да се заселят няколко къщи, ето ти изниква фабрична тръба и, току видиш, тихото земеделческо поселение се обърнало на задимен индустриален градец. Земеделческа Америка не можах да видя: тя е по на юг. Но затуй пък от фабрики и железници – аман! Ние правим от Ню Йорк до Чикаго 1600 километра път и по целия път има най-малко по две линии релси. На всеки пет минути ще изфучи или отляво, или отдясно някой трен. И какви тренове! От 30, от 40, от 50 вагона. И какви вагони! Ту във форма на големи кола, ту във форма на бъчви, ту като

кафези. И всичко това не отива баласт да носи, а е задръстено със стоки! Особено впечатление прави това бясно движение нощно време. Освен сигналните свирки, на всякой локомотив има камбана, която през нощта почти постоянно равномерно бие. Ти чуваш мерните удари на камбаните, които напомнят начина, по който у нас възвестяват часа на погребението, и ежеминутно се стряскаш от треновете, които един отсам, други оттам, трети над главата ти, по мостовете, като че дращят в нашия трен и мигом изчезват в мрака; едва успяваш да чуеш еднъж само удара на камбаните. И туй деня и нощя – всеки божи ден!

Стъмни се. Ние седим с Филарета в салона за пушение и си беседваме. Тренът лети. По едно време през прозорците блесна електрическа лампа, друга, трета, цели стотини наведнъж! Ние сме в един голям град. Шум, писък, камбани, тренове режат по всички направления и мигом всичко утихва. *Che cosa!* Гледам през прозореца – тренът ни посред една широка река; бреговете заедно с електрическите фенери се въртят. Значи, ние се движим. Как, по водата! Отварям прозореца, надниквам и гледам един машинист спокойно си пуши лулата под прозореца; значи, ние стоим. Не, не стоим – целият град се върти пред очите ни! Поглеждам през отсрещния прозорец на вагона – виждам един трен с пасажери, които бяха в другия вагон на нашия трен. *What's the matter?* Твърде просто. Нашият трен, както върви, посмалява хода си, разделя се надве, влиза върху един параход с два реда релси и този параход ни кара на отсрещния бряг. Този град беше Detroit. Втори град, тъй осветлен с електричество, аз не видях.

Утре рано сме в Чикаго. Ние предварително знаем на коя станция ще спрем, в кой хотел ще слезем и где се намират те по плана и сутринта, когато кондукторът извика: „Станция на 27-а улица“, ние знаехме, че тази е нашата станция, и слязохме с чемаданите в ръка. Разгърнахме плана и се упътихме из улиците с чантите; кривнахме наляво, надясно, догдето съвсем забъркахме пътя; но една пътеводна звезда блесна на срещната страна на улицата – тази звезда беше едно заведение с лаконически надпис „Pilsner Bier“. Тука има немци, ще можем да се разправим. И наистина, след двайсет минути ние излязохме от туй спасително учреждение и по указанието на стопанина му позвънихме в една къща отсреща. Там ни посрещна една стара немка и ние условихме у нея една стая (другите бяха заети) за 8 дена да платим 9½ долара. По-евтино от Кутловица! Без да почиваме, ние тръгнахме към изложението, като решихме, че няма да се отбиваме, догдето не намерим в българския отдел г. Шопова, нашия представител. За вход на изложението се плаща по

половина долар. Минахме край цял ред красиви и богато наредени павильони на отделните щати, пресякох-ме, за да съкратим пътя, галериите на изящните изкуства, изминахме южноамериканските павильони, прерязахме рибното заведение, избиколихме зданието на правителството и влязохме в колосалното здание на мануфактурата и свободните изкуства. Вие трябва да сте били на Пловдивското изложение и знаете големия павильон? Той беше доста голям, нали? А пък в двореца на мануфактурата в Чикагското изложение може да се помести не само цялото наше първо Пловдивско българско изложение, но могат да се настанят и всички жители на втората българска столица, заедно с всичката им покъщина, па и с живата стока отгоре. То е 1687 на 787 фута, или 1 327 669 квадратни фута (който обича, нека му прави сметка на квадратни метри – аз нямам време). Тази постройка изглежда отвън масивна, с вар помазана, от страните има колочади, стените са украсени с орнаменти; стряхата е железен свод, покрит със стъкла. А вътре в този гигант са построени стотини павильони американски, европейски, азиатски и други. Има хас да очаквате да ви опишам всякой павильон отделно! А питате ли, успях ли аз да ги зърна сам всичките? Ние дадохме дума да не се спираме. Вървим по средата, за да не се заблудим из този лабиринт. Пред очите ни се изреждат един от други по-красивите павильони на Австрия, Германия, Англия, Франция, Белгия, Русия; по-нататък личи една мавританска колонада с тъмни сводове – цяла Алхамбра, – на едно място видяхме знаме с нашенски триколор – тичаме към него – оказа се мексикански павильон; сетне минахме Япония, Китай, Персия; сетне над една тъмна и тясна уличка видяхме увиснало турското знаме, минахме и него, и ето ни пред едно дюкянче, над което се развява (не се развява, защото вътре в зданието няма вятър) българският триколор. На първи план в туй дюкянче личат две красиви витрини с розово масло. На средата, по цялата дължина, има стъклени шкафове, напълнени с разни платна, преимуществено врачански; между платната, ако се взреш внимателно, ще забележиш няколко бутилки с някакви течности и ако си любопитен, ще ти кажат, че това са нашите славни вина и ракии. Цялото помещение е доста мило декорирано с килими и части от костюми. Виждаш мобилите от нашенска материя на Ив. Бруха и сие от София. На дъното, от дясна страна, в един стъклен шкаф, до който не достига твърде електрическата светлина, с която цял ден се осветлява (понеже е тъмно) нашето дюкянче – са наблъскани разни кутии с тютюн и папириси. Посетителят може да ги забележи по-скоро с обоняние, отколкото със зрението си. Виждаш една восчена фигура, облечена като селска

булка, друга – като шоп, трета представлява един майор в пълна парадна форма. На бюрото на г. Шопова е закачена картата на България.

И добре, че има карта, инак любопитните американки хич не могат да се досетят отгде излиза розовото масло. Г. Шопов, винаги любезен, постоянно им преподава география по картата, като почва уроците си от Цариград (иначе не могат да разберат) и води с бастона си до Едрене, сетне прескочи до нашата столица, сетне обиколи с бастуна си границите на България и се спре в Розовата долина, която той за по-голям ефект е прекръстил на „тъй наречения земен рай“. Американките, жъдни за знания, зяпнали го в устата и на всяка минута повтарят „Oh, yes! Oh, yes, all right!“ Аз съм се навел до бюрото и си закривам лицето с един български вестник и си мисля: „Господи, дано американките не помоят г. Шопова да им преведе нещо от нашия вестник, за да се запознаят по-добре с нашата татковина.“ Във вестника, който държах в ръцете си, се разправяше подробно за някакви „абички и салаши“ и не знам за какви си „Михалакеви възпитаници“. Любопитството на американките би поставило в трудно положение нашия представител: да преведеш на английски таквизи *технически* изражения – не е лесна работа...

Абичка ще го преведе на английски *coat*. *Салаш*, да речем, ще го преведе *forest*. *Михалакеви възпитаници* – *Michalakis pupils*. Е добре, ама какво ще излезе от това? Американките ще си го обяснят по следущия начин: в България има един педагог, наречен Михалаки; на този педагог са поверени неколцина възпитаници (*pupils*), за възпитанието на които той им устройва хигиенически разходки из салашите (*forest*) – но за да не настинат, те носят със себе си абички (*coats*)... И ще се хвалят тези американки на приятелките си, че са чели български педагогически журналы и са запознати със системата на възпитанието в тази далечна страна.

При г. Шопова имаше трима-четворица помощници, които криволяво удовлетворяват любопитството на посетителите. Американките много се вглеждат в нашия майор. Пипат му еполетите, разглеждат декорациите му, жълтите копчета, червените ширити, повдигат мундира. Те, горките, не виждат офицери – любопитни! И нашите им разправят, че ние имаме силна армия (Oh, yes!), че победоносна война издържахме (Oh, yes!), че в случай на война ние двесте хиляди души можем да турим на крак (Oh, yes! Oh, yes!). „Туй са офицерите, а тези ли са гражданите и гражданките ви?“ – любопитствуват посетителите, като указват с очи на шопата и на булката. Те не знаят различие в костюма на гражданин и селянин.

Г. Шопов се показва крайно любезен към нас. Той ни даде общи указания за любопитните места в изложението; сам ни придружи из целия Midway Plaisance и тука, в турското село, ни угости с обед. Но вие не знаете какво нещо е Midway Plaisance! Слушайте: като продължение от всемирното изложение и като необходимо допълнение, построен е един, да го наречем, панаир, около три (чакайте да не сбъркам!) километра надлъж. В този панаир ще видите целия свят. Той е най-любимото място на американските посетители. От сутрина до 11 часа вечерта, когато се затваря изложението, тука е препълнено с хора от всичките части на земното кълбо. От входа още виждаш една дълга улица, пълна с посетители, а от двете страни на улицата всевъзможни любопитни и увеселителни заведения и цели села от всичките части на света. Шум, вик, музика, тъпани, зурли, даарета, зилове, чалми, шалвари, цилиндри, кринолини, фустанели, сияхлъци, американци, негри, европейци, китайци, японци, дахомейци, островитяни, лапландци и нашия софийски гражданин г. Айвазиян, с неговата в турко-мавритански стил барака. Чакайте. Преди да се задълбаем из Midway Plaisance, да се поспрем при бай Айвазияна. И г. Йовчев е тука. Той познава слабостите на американците, знае добре английски и помага на г. Айвазияна да разхвалва и разпродава „Bulgarian curiosities“. Това е и надписът над павильона. На първи план около бараката са изправени манекени, облечени в шопски мъжки и женски костюми. От двете страни на входа има джамлъци с всевъзможни стари и нови монети, с пощенски марки и карти; на другите две страни, които също са отворени, разложено е всичко, което Айвазиян е могъл да накупи от нашите селянки в течение на няколко години: шити пешкири, кърпички, чорапи, лапчуни, обици, чепрази, пръстени и стотини дрънкала, с които се кичат селянките. Вътре бараката е декорирана с килими, по които са окачени гайди, кавали, тамбури, бъклицы, рогове, кастери, арестантски кесии и на дъното една восчена фигура, облечена като булка, накичена с цял арсенал монети и металически украшения, със замрежено от косици лице и с огромно чемширено ветрило около главата. А от двете страни на булката, на стената, са закачени портретите на българския княз, на президент-министъра и на военния министър. Айвазиян седи на касата и поглежда недоверчиво, под вежди, любопитните посетители. До една маса в къшето седи по турски върху сандък, послан с килим, някой си българин, Ганьо Сомов, с антерия, с широк червен пояс и безконечни сини шалвари и пуши цигара с едно дълго, черно, с янтар на края, цигаре. Пред него на масата са разложени няколко тъмносини ялдзлии мускали, от които половината празни,

останалите напълнени с терше. Г. Йовчев и още един помощник се разпаят с „мющерииите“ и най-добросъвестно удовлетворяват неутолимото любопитство на американките. Айвазиян се обажда сегиз-тогиз:

– А бе лаф пара не чини, защо не им кажете да купят нещо.

– Защо й искаш един долар за ножиците бе, искай и два долара. Позавърти я малко, кажи й, че тези са стари ножици, няма ги вече в България; кажи й, че от Насрадин Ходжа са останали. Насрадин Ходжая калма – тъй й кажи.

– Я виж там онзи абдал какво иска.

Около „булката“ се набрали няколко американки. Помощникът им обяснява надълго и широко частите на костюма и сватбения обред и им откъсва от чемшира по две-три засъхнали листенца. Те си отварят чанчките и старателно скриват сувенира. Айвазиян се обажда:

– Земай им по пет цента бе, нали ги видиш какви са будали!

Посетителите отиват към масата на бай Ганя. Гледат мускалите, миришат ги и разпитват нещо. Бай Ганьо не им проумява от приказката, гледа ги, пухти с цигарето и чете броениците:

– Е че като не ти проумявам, къзъм. Я ела тук бе, Герги ли ти беше името, я ела, мола ти се, виж на тази какво й се иска.

Аз седнах на сандъка при бай Ганя. Той ми разправи, че е пратен тука от един цариградски евреин да продава терше. Трийсет дена се клатил из Средиземно море и Атлантическия океан, догде стигне от Цариград до Ню Йорк. Омръзнало му да седи и в Чикаго.

– Бамбашка свят – оплакваше се бай Ганьо, – студен свят. Па и женските им хептен заиф работа. (При тия думи бай Ганьо презрително изглежда посетителките.) Е друго са нашите хора, жените, гледаш го, едро, червено, здраво, пращи, дявол да го земе!

Бай Ганьо обръщаше разговора все към „женския въпрос“.

На г. Айвазияна търговията отиваше твърде зле, според думите му, но той имаше надежда да разпродаде повечко „рядкости“ в последните два месеца, септемврий и октомврий, когато, след летния сезон, по-заможните американци ще посетят изложението. Той има цял музей от българските куриозитети и голяма част от донесената му в Чикаго стока стоеше още в митницата. Няма средства да я изтегли – искат му безбожно мито. Този труженник заслужва повече внимание и поддръжка. Той не се отчайва. Ако не сполучи в Чикаго, кани се да иде в Лондон или на изложението в Сан Франциско.

В павильона на г. Айвазияна имаше и трети търговец, едно еврейче от Русе, което бе донесло за продан пощенски марки; но като видя как

отива търговията, продаде марките на Айвизияна и си замина за България.¹

1. На 20 февруарий т. г. получих следующото писмо (съхранявам същото правописание):

Почитаемий г-не А. Костандиновъ,

Отъ днесъ и преди месецъ в една срешнахъ въ една брошура на „Българскій пригледъ“ една Ваша дописка въ която поименно изброявате личности-те които с присъствуваха на Всемирното изложение въ Америка именно: въ гр. „Чикаго“ подъ предлогъ че и Вий почитаемий Г-не лично сте били тамъ. (*Благодаря за комплиментъ!* – Авт.) и че добре сте ги познавали (личностите) между това писанно отъ Васъ срешнахъ да говорите за едно Еврейчи от гр. Руссе, нъ като бяхъ и съмъ уверенъ че въ гр. Руссе никаква друга личностъ отъ Еврейско Вероисповедание немаше на поменатото изложение „Чикаго“ освенъ мене, то положително бехъ уверенъ че тая дума изказана отъ единъ интелгентинъ свищовицъ Българскій гражданинъ, какъвто съмъ и азъ (Българскій гражданинъ) не ся отнася за други никого освенъ за моята личностъ.

Ако и да считамъ тая дума като подигравка върху си не Ви извинявамъ (*Крайно съм трогнат от Вашето великодушие!* Авт.) затова, защото съмъ уверенъ че не сте ми узнали въ точностъ имято или адреса, нъ като ся научавамъ уважаемий Г-не, че сте намривали да издавате единъ видъ брошури за пътешествието на всички лица които с взели участие лично въ всемирното изложение, съ всички можи подробности на техната търговия тамъ, то и азъ желая да опишите нещо и за мене (*А-а! тый кажете, да се разберем!* Авт.) т. е. че съмъ пристигналъ на мои разноски и обратно, че Българското Княжеско Правителство ми е отпуснало даромъ место въ Българския павильонъ въ когото изложихъ повече от (100000) сто хиляди марки съставени въ богата колекция и съмъ стоялъ тамъ повече отъ единъ МЕСЯЦЪ, а не тый както бехте писали в Българскій пригледъ, че съ пристиганieto ни въ „Чикаго“, веднага съмъ ся върналъ, като същевременно Ви явявамъ, че азъ съмъ билъ въ время на Конгреса (придруженъ съ Г-на „Шопова“ Княжеския Представитель), облеченъ съ единъ най-хубавъ народен костюмъ, гдето Г-н Шоповъ расправи въ конгреса значението на моя костюмъ. Българската Гайда и Бъклицата, гдето конгресистите ся твърде много удивляваха на тая Бъклица отъ която сто челоука можатъ да пиятъ, а ако ВИЙ Г-не ся съмневате въ истинността и точността на гореказаното отъ мене то, направете си единъ малкъ трудець и попитайте Г-на Шопова.

Като съмъ напълно уверенъ че настоящето ми изложение ще намери отзивъ въ Вашето чувствително сърдце и напълно ще бди удовлетворено желанието ми то оставамъ къмъ Васъ.

Гр. Руссе 7 февруарий 1894 г.

С Високопочитание

С. Блауциинъ

Втора част

Срещу павильона на Айвазияна, на другата страна, виждаме една барака с надпис: „40 хубавици, от 40 нации“. Пред бараката двама музиканти, с театрални дрехи, канят любителите на красотата. Платихме по 25 цента и влязохме в един голям салон, около който са издигнати естради; на тези възвишености са наредени масички и при всяка маса седи по една „хубавица“. Срещу входа, в дъното на салона, е направен един разкошен балдахин и в него на златен трон седи, окръжена с прислужници, Фатме – „Царица на хубостта“. Е, дума не ще, хубава беше Фатме, но мен по ми се хареса една от нейните прислужници. Видяхме хубавица японка, хубавица негритянка (сполайти!). Филарет се обърна към хубавицата руския с поздрав: „Здорово, матушка.“ Тя го гледа! Отгдето ще знае руски? Кой знае отгдето са я домъкнали! Тръгваме навътре из Midway Plaisance. Наляво ти предлагат да видиш златни рудници в Колорадо; надясно – да видиш електрически театър. Где? – В Колорадо. В миниатюра в разрез са представени всичките галерии в огромната рудница; а с помощта на един сложен механизъм пред очите ти се извършва същата работа, както на самото място; миниатюрни работници копаят в подземните галерии и товарят във вагоните рудата; други я претоварват в котли и я издигат към повърхността. Асансьори постоянно се качват и слизат. На върха самите заводи, от които и към които сноват миниатюрни тренове. Един американец си дра гърлото, разправя нещо за рудниците, ама кой му разбира? Излизаме. Наляво те канят да видиш морски водолази, надясно – как се фабрикуват стъклени предмети. Где? – Да видим как правят стъклата. Влизаме в една зала с галерии наоколо. В средата една огромна пещ, в която се вижда разжижена, разкалена до червенооранжев цвят маса. В тази маса работници натопяват краищата на едни дълги железни цеви и изваждат по един топ, около пет сантиметра в диаметър, огнена лава, която се разтяга като разтопен червен восък. Работникът надува цевта и лавата се издува и застива; той пак въвира края на цевта в адската пещ и отново разжижава и размекчава лавата; изважда я и я слага при една наковалня, гдето други работник въвира в издутата топка едно цилиндрическо желязо и го търкаля по наковалнята и стъклената лава приема формата на цилиндър – ето ти началото на една чаша; сетне пак нагриват цилиндъра, за да отрежат дъното, и след туй пък предават чашата за изрязване на украшения по нея. Сума чаши и

вази се направиха пред нашите очи. А горе, на галериите, видяхме още по-интересно нещо: видяхме как точат на пламък тънка стъклена прежда, навиват я на чекръци, разпределят я на тъкачния стан и тъкат стъклена материя. Тази материя я украсават с разноцветни стъклени конци, режат, кроят и шият стъклени кърпички, възглавници, чехли, подставки и сума украшения. Една восчена дама е облечена в цял бален тоалет от стъклена материя. Излизаме. Надясно ти предлагат да видиш дресирани тигри и лъвове, наляво – да видиш цяло ирландско село. Не, по-добре да влезем в японския пазар. Пустни японци, страшно напреднали! Ненаправно те се считат възточни англичани. Жива, деятелна, интелигентна нация! Като че са се надумали сега, на всемирното изложение в Чикаго, да зачудят света със своя напредък. И наистина го зачудиха! Няма ни един отдел в изложението, в който те да нямат свой павильон. Навсякъде, наред с първокласните европейски държави, ще видиш импозантни кошкове с надпис „Japan“.

Те не са изложили като свое ракия от Станимака, есенция за коняк от Бордо, бутилки от Прага и етикети от Виена; ами всичко, което пълни техните грамадни павильони, е произведение на тяхната индустрия. Складове от техния фарфор ще срещнеш във всичките големи американски градове и в столиците на Западна Европа. Сума металически изделия, копринени платове, златошити материи, сламени изделия, дрогерии, оризи, чаеве пълнят множеството пръснати из Америка и Европа японски магазини. Не, не се шегуват японците, те здраво крачат напред. Излизаме. Наляво ни канят да видим театър на островитяните Самоа, надясно – да видим яванско село с жителите заедно. Ще влезем и тук, и там. До тях пък те привличат южноокеански островитяни. Театър от Самоа! (Я ми кажете по-скоро где беше туй Самоа, че хич не си наумявам, па нямам и географическа карта при себе си.) До самия павильон е прилепена една барачка с плоска стряха, това е касата. Пред нея стои един американец и с пресипнал вече глас вика, та се къса, предупреждава посетителите на изложението да не би някак си да не съгледат този театър, защото ще се разкайват сетне. Да му вярва човек на стоте едно, пак ще излезе, че туй е то сърцето на Midway Plaisance, като че който не види този театър, все едно че не е бил в Чикаго. На стряхата двама „актьори“ със светлокафява кожа, едри атлети, с ниски чела, с приплюснати отгоре и разширени в ноздрите носове, с големи рошави коси, прикрити само с по една престилчица около пояса, а останалата част на тялото им нашарена с разнообразни и разноцветни фигурки, с по две цепеници в ръце, удрияха равномерно в две грубо издълбани корита. Звуковете, които те

произвеждаха, много напомнях о лелията, която се подига у нас пред гроздобер, когато из целия град чуваш да начукват и зачукват поставите и бъчвите. Туй е оркестърът на почтената трупа от Самоа. Музикантите, изложени на слънцето, обливат се с пот, обират го по челата си с пръсти и пак продължават да „свирят“, тоест да начукват коритата. Като забележат, че се набере достатъчно свят пред касата, те хвърлят цепениците, слизат от стряхата и заедно с другите актьори и актриси минават с церемониален марш пред публиката и се скриват в „театъра“. И ние след тях. Насядахме на столове и след малко се вдигна завесата. На сцената около 40 диваци, наредени стройно в четири реда. Всички – и мъже, и жени – едри, месисти. Косите им нацапани с всевъзможни бои; също и телата им. Всякой държеше в дясната ръка по една малка лопата. Настрана от групата двама музиканти почнаха в такт да начукват две по-малки корита и всички диваци в същия такт затропаха с краката си и завъртяха лопатите наляво, надясно, нагоре, надолу, напред, назад; премятат ги през ръце, през крака, въртят ги около главата си и при това издават едни диви звукове; от минута на минута повече се въодушевяват, очите им се наливат с кръв, лицата им приемат едно кръвнишко, диво, зверско изражение; движенията им стават по-силни, по-бързи, играта с лопатите става по-сложна, по-изкусна и гледаш един от тях, види се, началник, спусне се като тигър помежду им, изговаря някакви заклинания, върти си очите, върти лопатата и се тръшне на земята и всички след него. Умълчат се. Но мигом началникът, като че по вдъхновение, изправя се, почне да бъбре нещо бързо, съвсем бързо, издаде един див глас и всички наскочат, и се почва още по-бясна пляска. Те представиха около 10 подобни сцени – сватбени, траурни, войнствени, религиозни. Не ви ли харесва „театърът“ от Самоа? Видяхме едно село на южноокеански островитяни, друго село от остров Ява, ама как да ги описваш? Ние минахме набързо, нямахме време много-много да се взираме. Какво да ви кажа? Е, жителите на Ява приличат донякъде на китайци, но като че са още по-дребни. Носят препасани черни блузи и шалвари. Къщите им са цилиндрически, от тръст, стрехите конусообразни, от шарена слама. Мъжете са късета и не можеш да ги отличиш от жените, ако им гледаш само лицата. Музикалните им инструменти са от тръст и издават звукове, като че капе някой капчук.

Сега си припомних, че ние видяхме една доста хубавичка яванка; тя плетеше една сламена шапка и беше малко извън пътя деколтирана. Съставихте ли си понятие за остров Ява? Излязохме. Наляво се разнесе звукът на един алпийски рог и след него един квартет от тиролци и

тиролки ни пренесе в цивилизования мир. Те канеха да минем „един ден в Алпите“. А пък зад алпийския павильон, пред една задимена скара, претрупана с пресни кебапчета, един американец с фес викаше като луд: „Скоро, че се свършиха!“ Като че светът ще се свърши! Тука е началото на турското село. Кебапчията се разположил пред турския ресторан, който се съдържа от няколко цариградски гърци. На горния етаж на ресторана, от двете му страни, има турски театри. Американци, облечени в турски дрехи, крещат от балкона и разхвалят „знаменития и чудесен възточен данс кючек“. Долу едно диване, облечено като ходжа, върти се от сутрина до вечер с гола сабя в ръка. Да те е гнѣс да го гледаш, а американците с всичката си сериозност го зяпнали и бързат да влязат в театъра. Зад театрите има турско кафене, с наргилетата му, с чибуците му, с таблите и с всички познати принадлежности. Сетне има цяла турска чаршия. Тук се продават турски костюми, оръжия, монети, марки, чибуци, килими, халва, рахат-локум, шербети, баклава, кадаиф и какво не щещ! Има и джамия. От сутрина до вечер няколко сиромаси с изути пантофи току вирят задниците си в джамията за удоволствие на американците. Молят се! Влязохме в турския ресторан. Тука г. Шопов ни даде закуска. Кухнята е съвсем възточна: можеш да получиш разни тас-кебап, имамбаялдъ, аджемпилаф и прочия турски лакомства. Във време на обедата ни свири един сантур, а горе в „театрите“ пищят цял ден зурли и кларинети.

Около нас сноват разни чалми и шалвари. През прозореца виждаме как се върти онзи с голата сабя. Чуват се звънтенията на кючешките чампари. Около кафенето думкат тъпани. Насреща ни джамията. Викове: „халва!“, „саукшербет!“... Ние в Чикаго ли сме или в Бал Капан! (Чунким аз зная какво е Бал Капан!) В този ресторан се запознахме с един търновски търговец, г. Хаджи Петков (забравих му името). Той самичък, без да знае една думица от иностранен език, тръгнал от Търново и през Хамбург и Ню Йорк стигнал благополучно в Чикаго. Любопитен! И от любопитство беше събрал адресите и рекламите на всичките експоненти в изложението; напълнил цял сандък с реклами. За каква потреба му са – не ми е известно: може би той ще направи едно подробно описание на изложените предмети, нещо, за което аз никога не би се заел. Браво на Х. Петкова, че е умял да се възползува от състоянието си, а не предпочел, както болшинството от нашата *jeunesse dorée*, да си пръска парите в шантаните и по *академиите*. (Ама тука излиза, като че аз и на себе си правя комплимент... Впрочем отгде-накъде да излиза? – Аз не принадлежа към *jeunesse dorée*.) Запознахме се също с един момък

самоковец, г. Чакалов. Той живее и се учи във Филадельфия, като изкарва препитанието си със собствен труд – словослагателство. В течение на пет ваканционни месеца той работи като словослагател нощно време (той е нощен работник) в печатницата на един вестник и този труд му покрива разносните за останалите седем месеца, когато той следва науките си по медицината. По американски! Трудолюбив, интелигентен и скромнен момък. Бой се само, че като се върне в България, нашият медицински съвет няма да признае за достатъчен американския атестат и ще го заставят да иде в *Букурещ* или в *Цариград* да се доучва. Нашето медицинско началство не е признало за лекар някого си д-ра Станева, който се върнал в Америка и сега живее и практикува занаята си в Чикаго. С него се запознахме в нашия павильон. Да излезем от турския ресторан. Насреща има германско село. Да влизаме ли и там? Какво ще правим? Село като село, германско село! Малко ли села сме гледали. Па и това го виждаме отвън. Виждаме големи дървени къщи с широки чардаци, с огромни високи стрехи; чуваме, че там свири немски оркестър, и гледаме стотини немци с домочадията си, далачат се с бира! По-нататък, наляво, виждаме мавританския дворец, пълен с ресторани и увеселителни заведения. Надясно персийски театър, до прозорците на който, на горния етаж, се виждат няколко „актриси“ в отчаяно деколте. Влизаме. На една малка открита дъсчена естрада седят двоица музиканти, също като тия, които се виждат през прозорците на кафене „Едрене“ на Витошката улица в София – един с цигулка, другият със сантур. Една дебела, почти гола персианка удря с дааре. А пред тях една след друга се кълчат няколко възточни хубавици. И наистина хубавици! Но като техните хореографически и порнографически безобразия аз не бях виждал в живота си. Един американец дойде със сина си, 15-16-годишно момче, да види персийски театър, но не стоя и една минута, грабна чедото си за ръка и като уплашен избяга навън. А персианките на сцената, с крак върху крак, запушили цигари и се смеят и подиграват американците явно в очите им. Зад това заведение е каирската улица. На Парижкото изложение имаше каирска улица, защо да няма и в Чикаго? Из парижката каирска улица се разхождаха с магарета, в Чикаго освен с магарета разхождат се и с камили. В Чикаго каирската улица е много по-голяма и освен египетската чаршия има сума увеселителни заведения – „театри“. Голямо удоволствие доставяше на американците разходката с камили. На пътя ни се изпречва колосалното желязно колело – Ferris Wheel!

И у нас по Великден правят карнушки, на които се въртят децата по за едно червено яйце, но те имат следната разлика с карнушката в

Midway Plaisance: нашите карнушки са дървени, а тази в Чикаго е желязна; у нас, за да се въртиш, влизаш в едно сандъче – в Чикаго влизаш в един голям вагон, в който свободно насядват на столове петдесет души; у нас на колелото са закачени десетина сандъчета; в Чикаго – петдесетина вагони; у нас карнушката е около десет метра висока, в Чикаго – сто метра, или колкото три минарета едно над друго; нашата карнушка се върти с помощта на две-три циганчета, в Чикаго – с помощта на грамадни сложни машини; у нас се плаща за въртене едно червено яйце, в Чикаго – половина долар. Колелото може да се върти и полека, и бързо, но научих се, че запретили да го въртят бързо; види се, бързото въртене е възбуждало страхотия и писъци. То и полека като се върти, пак губиш малко кураж. Я попитайте Филарета, като почнахме да се възнасяме към върха на колелото, не му ли затупа сърцето, не каза ли той: „Ех, защо се качих аз тука?“ От върха като погледнеш надолу, пред очите ти се разстила цялото изложение. Вижда се и градът Чикаго дотолкова, доколкото фабричният дим е прозрачен. Оттук виждаш колко грамадно е изложението в Чикаго въобще и в частност какво колосално е зданието на манифактурата. От върха нашето око проникна контрабанда в оградите на Стара Виена, на дахомейското, лапландското и китайското село, така щото няма нужда да влизаме в тях. Като слязохме от колелото, отидохме да се возим на ледената железница – ice railway. Тя напомня пловдивската Мазна Гана (или Луда Яна?), само че не се връща по същата линия назад, а прави кръг, и не върви по железни релси, а по леден път. Вагонът е направен като шейна; има и звънци. Интересно е, че когато камъкът се пука от горещина, около тази железница всичко е замръзнало. Ама и аз замръзнах на Midway Plaisance! Стига толкова. Да идем да разгледаме поне отгоре-отгоре главните павильони в изложението.

На излизане от Midway Plaisance, на среща, хвърли се в очи зданието на женския труд – Woman's Building, архитект на което е една мома от Бостон. С този отдел американците проглушиха света, но в какво му се състои чудото, аз не можах да усетя. При входа в централната зала пред очите на зрителя се изпречват произведения на скулптурата и живописа. Но и скулптура, и живопис съвсем ординарни, нищо извънредно. Виждаш историята на женското облекло, като захванеш от лозовия лист до най-разкошните и съсипителни драгоценни костюми. Виждаш всевъзможни произведения на кройческо и шиваческо изкуство. Сума детски принадлежности и играла. Бездна изящни ръкоделия, продукт на обезпечен живот, за изработването на които не е взето в сметка нито

времето, нито трудът. В горните галерии виждаш множество рисунки, които би направили чест на ученички, но не би много въздигнали всесветската жена. Там са и салоните, в които заседават дамските конгреси. Едно, което действително и очевидно говори в полза на женския прогрес, то е женската литература.

Доколкото можах да забележа, сравнително с жените твърде малко мъже посещават това във всякой случай интересно учреждение.

Влязохме в зданието на хортикултурата. Ние не сме нито ботаници, нито бостанджии и нямаше защо много да се спираме в този отдел, а само минахме от единия му край до другия, като се обръцахме наляво и надясно да изглеждаме растенията, които бяха доставени от всичките части на света. Между друго обърна вниманието ми растителното царство на Австралия, което дотогава бях виждал на рисунки. Интересно е, че много неща, които бях виждал само изрисувани, сега, като ги виждах на всемирното изложение в действителност, гледах ги като нещо познато, като че не за пръв път ги виждам. Тук видяхме грамадни плодове и зеленчуци, но в това отношение павильонът на Калифорния надминува всяко очакване. За него ще кажа сетне две думи. В средата на зданието, в което сме сега, има един огромен стъклен купол; в кръглата зала под този купол на една скала са насадени гигантски тропически растения, върховете на които почти допират до купола. Вътре в скалата има пещера, стените на която са осяяни с милиони кристали. Постарайте се да си представите като какъв ослепителен блясък излиза от тези кристали, като се отразява в тях светлината на електрическите лампи! Тук се продават за спомен разни кристали и изделия от тях.

По-нататък е зданието на транспортацията. Като казвам *здание*, не трябва въображението ви тутакси да лети към Пловдивското изложение и оттам да взема мярка. Това здание например е 245 760 квадратни фута. Също такова е и по-предишното – на хортикултурата. И при това виждаш нещо масивно, с прекрасен фасад. Един архитект би се поспрял доста дълго пред главния вход на това здание. Вътре ще видиш всичките средства за съобщение, с които се е ползувало човечеството: като почнеш от първобитните груби, едва подвижни колесници до най-усъвършенствуваните локомотиви и разкошните вагнеровски и пулмановски вагони, които поражават човека със своето богатство и удобства; като наченеш от доисторическите речни корита до най-грандиозните пасажерски и военни параходи. Трамваи, конни и електрически, омнибуси, дилижанси, фиакри, купета, ландо, кабриолети и хиляди всевъзможни по форма и по величина товарни и пожарни кола пълнят огромното

здание. Горните галерии са пълни с велосипеди и с модели на кораби. Тук видяхме миниатюрни тренове, които обикаляха един кръг релси, на които висяха локомотивът и вагоните. Видяхме също тренове, на които релсите не бяха нито на земята, нито пък отгоре, а от едната им страна. Какво игралце изглежда първият американски локомотив с неговите колца в сравнение с изложените до него гиганти-локомотиви и сибаритски вагони, вътрешността на които, изящна смес от орехово дърво, коприна, кадифе, кристал и електрически блясък, удовлетворява най-изтънчения вкус.

В отдела на мините няма да се спираме. Ако беше с нас г. Златарски, може би щеше да ни интересува с някои алувиални пластове, с някои дилувиални наслоения, но ние не сме геолози. Наистина, влязохме тука, видяхме грамадни обелиски от каменни въглища, красиви фигури от чиста, почти прозрачна сол, руди железни, медни, сребърни, златни; мрамори, гранити и множество драгоценни камъни. И туйто.

Друго нещо е отделът на електричеството. Тука и говедо да пуснеш, ще пошръклее от възхищение. Това разкошно здание заема 238 050 квадратни фута и вътрешността му вечерно време представя един възшебен дворец. И представете си, че когато аз мога да си спомня за съвършено нищожни сравнително неща, видени сам-там из огромното изложение, за този фантастически замък положително нищо отделно не мога да си наумя. Ето сега седя с перото в ръка, напрягам си паметта и искам да отделя поне пет предмета от хилядите неща, които пълнят това здание – и не мога. Туй ми дава още веднъж да се убедя, че като съм влязъл в този отдел, аз съм останал дотолкова поразен и смаян от блясъка и величието, щото всичко пред очите ми се е сляло в една фантастическа, в една феерическа панорама, в която скоро сменяющата се игра на светлината и шаровете е ослепявала зрението ми и не ми е дала възможност да се съсредоточа ни на един отделен предмет. В цялото здание, окичено с десетки хиляди всевъзможни електрически лампи, разпределени в разнообразни фигури, ежеминутно се сменяваха такива игри между светлината и тъмнината, между всичките цветове на небесната дъга и техните варианти, щото забравяш, че си в действителния мир. Как бледнеят пред туй величие картините на хиляда и една нощ! Разпалената фантазия на възточните поети ни наяве ни в сън не е могла да полети до такава висота, до която е достигнал хладният ум на цивилизования човек.

Като излизаме от главния вход на електрическия отдел, на разстояние един километър от нас виждаме галериите на изящните изкуства и

след тях се редят покрай левия бряг на Лагуната павильонът на Илиноис, женското здание, хортикултурата, транспортацията, мините; а край десния бряг, като пропуснем стотини разкошни павильони на щатите и на южноамериканските републики, виждаме рибното здание, правителственото и колосалния дворец на мануфактурата, което не е с хесап грамадно, ами се протегнало на половин километър; извиваме надясно и вървим покрай северния канал на отсрещния бряг, на който зданието на мануфактурата все се продължава и се протяга до края на канала.

Ние сме пред Колумбовия фонтан: той представя една изящна мраморна група, изобразяваща кораба на Колумба, върху който седи Колумб, окръжен от нимфи, от които едни му възлагат лаврови венци, други тръбят славата му и останалите управляват веслата на кораба. Стъпалата на подножието се обливат с непрекъснати водни струи. От двете страни на тази група са построени електрически фонтани, потопени във водите на красивия басейн, на противоположната страна на който е издигната огромната златна статуя на републиката. Зад нас, срещу Колумбовия фонтан, е изящното здание на администрацията. Това здание по архитектурата си напомня административното здание в Парижкото всемирно изложение, но последното беше извънредно претрупано с орнаменти и красени труфила, когато това на Чикагското изложение е много по-голямо, по-солидно и в изящната си простота по привлича вниманието и удивлението на зрителя: парижкото здание приличаше на гиздава увлекающа кокетка, чикагското – на класическа поражающа хубавица. Наляво от нас е дворецът на електричеството, надясно – на машините. Пред нас е басейнът, от десния бряг на който е фасадът на агрикултурата, от левия – тесният фасад на мануфактурата. Насреща, зад златната статуя, се вижда красив перистил, на краищата на който има две еднакви хубави здания – едното музикална зала, другото казино. Зад перистила е брегът на Мичиганското езеро. Между зданията на машините и земеделието е южният канал, на дъното на който се издига един грамаден обелиск. Изгледът на всичко това е толкова величествен, щото, право да си кажа, като си припомних изгледа на Парижкото всемирно изложение, с изключение на Ейфеловата кула, то ми се представи като куп от варакладосани бараки. А несравнено е по-поразителна картината вечерно време, като се осветят всичките грамадни дворци с електричество, особено зданието на администрацията, на което стените и куполът се окичват с гирланди от електрически лампички. Също така се осветяват и бреговете на басейна. Та като пуснат от двете страни електрическите фонтани и като се съберат около тях като пеперуди на пламък сума електрически

катерчета и венециански гондоли, и всичко заедно като се отрази в позлатената повърхност на басейна... е, не зная какво да кажа, но ми се види, че е смешно и глупаво самохвалството на неаполитанците, които казват: „Погледни на Неапол и умри...“ За да ви дам поне най-мъничко понятие за поразителното впечатление, което ми направи тази величествена, феерическа картина, ще ви кажа, че когато ние с електрическия безшумен катер, окръжени с гондоли, се спряхме сред басейна да гледаме електрическите фонтани и окръжаващия блясък и величие, неволно погледнах към южния канал и тамам над върха на обелиска видях, че се показва пълната месечина... Нещастната! Колко бедна, колко бледна изгледаше тя! И ме досмеша, и ми стана жал за горката луна, която по нашите места е източник на толкова вдъхновения и ням свидетел на толкова любовни излияния!

Към югоизточната страна на изложението, до брега на Мичиганско-то езеро, видяхме каравелата Санта Мария, с която Христофор Колумб е открил Америка. Ние влязохме в нея, разгледахме с трескаво любопитство всичките ѝ части: видяхме стаята към кормилото, в която е стоял Колумб, леглото му, стола, на който е сядал, масата, на която е чертал своя път. Наредбата на тази скромна каюта напомня някоя стара калугерска килия. И икона е покачена на стената. Този кораб е едно вярно копие от същинския. Също така е имитиран с всички подробности и построен на брега на езерото манастирът La Rabida, в който е нареден Колумбовият музей; тук посетителят вижда разни портрети на Колумба, местностите и къщите, в които той е живял, картини от живота му, свързани с откриването на Америка, картини на неговите съпътници, карикатури на фантастическите разкази на съпътниците му за новооткритите земи, разни Колумбови географически карти, съчинения, монети и костюми от негово време, икони (тогавашните икони не можеш да ги отличиш от сегашните наши) и разна покъщина. Тук, в една стая, в една съвсем проста кутия, видяхме праха на Христофора Колумба.

И наред с това светилище, което охранява праха на великия човек, геният и решителността на който са дали възможност, чрез величайшето откритие, на милиони хора да живеят, да се развиват и славословят бога – на няколко крачки от него, на брега, е построено, за срам и позор на човечеството и на цивилизацията, зданието на Крупа, в което, като че за подигравка на прогреса, са изложени грозните оръдия, предназначени да требят човечеството и да предизвикват милиони проклетия и потоци сълзи. А Крупа очаква награда за своето усъвършенствувано изобретение! Очаква медал за тези страшилища, които, ако ги приведе в

действие, за няколко часа от всемирното Колумбово изложение, плод на прогреса, би направили само прах и пепел!...

Зад галериите на изящните изкуства са разположени отделните павильони на Североамериканските щати. Всякой американец може да отиде в павильона на своя щат, да си почине в богато наредените салони, да чете вестници, да пише, да свири на пиано и да се чувства като у дома си. В павильона на Нюйоркския щат на горния етаж има салон, който ми се показва по-изящен и по-богат от салона на Версайлския дворец. Като казвам „павильони“, моля да не се разбира, че те изглеждат като павильона на столица София в Пловдивското изложение. Например павильонът на щат Илиноис е 72 000 квадратни фута и над него е издигнат такъв грамаден купол, щото в него всичките кубета на софийските църкви могат да танцуват галоп. В павильона на Пенсилвания видяхме камбаната, с която в 1776 година е провъзгласена свободата на Североамериканските щати.

Павильонът на Калифорния е една грамадна, но стара и груба постройка, напоминающа нашите големи манастирски здания. А вътрешността на този павильон е цял земен рай: никога и нигде не бях виждал толкова големи и красиви плодове и градински произведения, както тука: цели пирамиди и шарове, изкусно сглобени от портокали, се издигат над хиляди разнообразни плодове; тука видях круши и ябълки, големи като главите ви (нямам по-точна мярка за сравнение). Питаха ме някои приятели има ли чушки в Америка. Има. И такива чушки, пред които ще си поклатят главата и нашите лясковски градинари. Гроздето им не ми хареса, а пък гледам, в Калифорния вадят доста добро вино. Какви чудеса би направили те от нашето грозде. Не зная как беше се сложило у мене понятие, че по градинарството ние сме едва ли не първите на света. Е тука поне, мислех си аз, никой не може ни отне първенството: нигде няма нашия лук, нашите чушки, нашето зеле! Бошлаф! Влезте вие в павильона на Калифорния, че там вижте какво е лук, какво е чушка, що е зеле и домати. Не зная дали ще сбъркам, но ми се чини, че ще излезе май три килограма един домати. Ами картофи, краставици – великани в сравнение с нашите. Боже, какви грамадни ягоди видях – да не повярваш, цял юмрук! Ами банани, ами ананаси! Не, Кюстендилският окръг не може да конкурира с Калифорния по плодовете (а също и по златото, ако не се лъжа...). Нашият представител, г. Шопов, е на мнение, че ние би могли да завъртим с американците някоя търговийка с вина. Калифорнийските вина малко по малко изтикват французките, но така полека, че за дълго време още френците ще имат добър пазар на вината си. А

propos, един американски търговец, като видял врачанските платна, намерил ги за доста оригинални и пригодни за пердета. Той казал на г. Шопова, че капризните американки са сити вече от тяхната мануфактура и даже от лионската коприна, та за да ги примамим, трябва да им дадем нещо съвсем оригинално. Като такова той намира нашите платове и пита где може, при случай, да поръча две-три хиляди метра. Г. Шопов, като ми съобщи това, попита ме като как аз мисля – где може да се направи таква поръчка. Във Враца, мисля аз. Ама кой знае дали могат да приготвят толкова много еднакво платно. – Е, тогава да попитаме калуگریците в самоковския или в калоферския манастир!...

В една от алеите на изложението видяхме един ден, че се трупа сународ. Отиваме и ние и какво да видиш! Събрал се хиляди народ да гледа как се упражнява едно отделение солдати. Рядкост! Офицеринът, обтегнат, като че ли е глътнал бастон, издаваше някакви звукове и всички солдати, като един, стройно се движеха и въртяха пушките си. Всички красиво и чисто облечени и сами хубавци. Това са английски солдати, които дават представления в един цирк в изложението. Имат си кавалерия, артилерия и правят разни маневри. Това отделение беше излязло да привлича публика, както в другите балагани излизат клоуни и музиканти. Ние направихме 4000 километра път низ Америка и нигде, ама положително нигде не видяхме нито един солдатин, нито един офицерин. Само в цирка Buffalo Bill, близо до изложението, между английските, германските и френските кавалеристи имаше на сцената и един взвод американски кавалеристи. В този цирк, освен бедуини, черкези, японци, видяхме около стотина червенокожи мъже и жени. Тук се представяха разни сцени от борбата на колонистите с индианците. И в изложението имаше няколко колиби индиански. Там видяхме и школа за индианците. Не зная дали ще ви бъде приятно или неприятно, но аз ще си го кажа, па ако щете, вярвайте, ако не – питайте г. Шопова: типът на индианките много напомня типа на нашите шопкини; има голямо сходство в костюмите и труфилата на индианките и шопкините; те също така си заплитат косици и си закриват лицето; също се причесват, носят същите металически дрънкала и... вярвате ли? – пеят почти тъй, както шопкините. Покъщнината им – чергите, кърпите, нашивките, ризите, като че са ги крадили от нашите селяни. Ето защо на Айвазияна търговията не отиваше добре. Той продава български рядкости, а пък американците, като минават покрай бараката му, мислят, че в нея е изложена индустрията на червенокожите, която им е известна, и затова те не ламтят да купуват. Един от помощниците на Айвазияна ми казваше, че една

американка го уверявала, че у нас имало война. След дълги препирни оказало се, че американката ни считала, според изложените предмети, за едно южноамериканско племе...

И гърците, горките, и те бяха се изложили. Малко маслинки, малко сол, няколко други минерали, няколко бутилки с вино и ракия и туйто. Хепидже работа! Добре си живееше у американците обаянието от Гърция на Платона и Аристотеля, на Софокла и Аристофана, на Темистокла и Аристида. Че трайте си бе, хора, гледайте си сиромашийката. Йок, да види светът колко сте напреднали! Е, видя го я! Един чувал маслини!

В неделя павилъоните на изложението са затворени. От този ден се възползувахме да разгледаме града Чикаго². Ще го разгледаш! Че то не е град като град – отишло, че се не видяло! Разбира се, че пешком ако тръгнеш, ще се отчаеш още от първата улица. Вървиш пет, вървиш десет километра по едно направление, и няма край. Седнеш в електрически трамвай и вървиш час, час и половина и се допреш до някой парк. Вземи, че изходи този парк, ако ти държат нозете, па ако обичаш, и зад парка отгатак, все град, все Чикаго. Качиш се до изложението на паракорд и вървиш, вървиш, колкото от Никопол до Свищов, и стигаш до Линколнския парк, а зад Линколнския парк пак къщи, пак фабрики, пак Чикаго. След Ню Йорк Чикаго не може да зачуди посетителя. Целият град като че е една грамадна, вечно движеща се и вечно димяща фабрика. Цели слоеве дим като окаменял виси над гигантските домове и фабрики. Тренове един след други хвърчат над мостовете по всичките части на града. Къщите, улиците, целият град опушен, зацапан със сажди. Уж нов град, преди 25 години почти цял изгорял и отново застроен, па като погледнеш, ще речеш, че е строен преди петстотин години. Тъмен, мрачен, мръсен, със задушена атмосфера. В някои малки съединителни улички не можеш да изгазиш от гнусотии; но връх на нечистотиите то е реката Чикаго, която минува посред града: на повърхността на водата се образувал един тлъст, вонещ, сив каймак, да ти се превърне стомахът, като го погледнеш. Тук има по-грамадни здания, отколкото в Ню Йорк; не е рядко да видиш къща на десет, на петнадесет етажа. Масонското здание е двадесет етажа. (Пишеха, че е 24 ката, но аз ги прочетох само 20.) Ние се качихме с машина на върха на това здание, за да изгледаме Чикаго. Че как ще го изгледаш, то от дим едва като през мъгла ти прониква окоото над едно море от стрехи и по-нататък не виждаш. Вижда се

2. Чикаго има повече от 1 200 000 жители, от които около 400 000 са немци, около 300 000 американци, 250 000 ирландци, 100 000 чехи и поляци, 10 000 руси и руски евреи, останалите смес от всички народности.

ясно Мичиганското езеро. Аз очаквах, според описанията, да видя по него хиляди кораби; но видях само десетина. По-заможните жители живеят настрана от града. То не е за живеене в този град, но добре, че са съхранени огромни паркове, та там в празнични дни населението подишва чист въздух. По краищата на града, особено покрай булевардите и парковете, има доста чисти улици, с прекрасни къщи като вили, с красиви малки градинки. Аз в Цюрих видях как някои американци си построили такива къщи – те са много изящни в архитектурно отношение. Разгледахме някои обществени здания и театри, но посетихме само един театър, най-големия, „Auditorium“. Наистана, грамаден и разкошен театър, но, разбира се, далеч е до Парижката и до Виенската опера. В този театър се даваше ежедневно един и същи балет „Америка“, изображающ откритието, населяването и прогреса на Америка. Този балет ми напомни балета „Excelsior“, който пък се даваше ежедневно в Париж, в театъра „Eden“, във време на всемирното изложение. Но тука, в „Auditorium“, и сцената е по-голяма, и играющите повече, и декорациите по-богати, и балетът по-блестящ, по-разнообразен, по-феерически. Тук бяха докарани знаменити балерини от цяла Европа. Местата в театъра така са разпределени, щото, гдето и да седнеш, можеш свободно да виждаш цялата сцена; при това и най-последното седалище в галериите е меко кадифено кресло. Във време на антрактите театърът е осветен като ден с електричество. Огледах се на публиката и между толкова хиляди мъже и жени не видях ни един бедно облечен; а не ще съмнение, че голяма част от тази публика съставляваше работническата класа. Всички равни, всички доволни, всички щастливи.

Щеше да бъде грях да ида в Чикаго и да не видя знаменитите касапници. В една от тях, най-голямата, „Armour's Packing House“, са изклани през 1892 година 1 750 000 свини, 850 000 говеда и 600 000 овци. Общата стойност на месните продукти, изработвани в Чикаго, възлиза ежегодно на около 140 000 000 долара. Още в 1886 година бях чел в руския журнал „Новь“ едно подробно описание с илюстрации на тези касапници и бях си съставил едно понятие за тях, което, като проверих сега, излезе съвършено наопаки. Аз си ги представлявах грамадни, светли, чисти здания, с вода и канали, проведени навред, с чисти ножове и други прибори, с чисто облечени работници, с една дума, представлявах си ги тъй, както ги гледах изобразени на картинките на „Новь“ и както са изписани и разхвалени в брошурата, която ми я дадоха при входа за спомен и която лежи сега на масата, разгърната пред мене. Но боже мой, каква разлика, каква поразителна разлика между туй, което си

представявах, и това, което наистина видях. Ние вървахме около два часа с трамвай, все в града, догде стигнем един дървен мост, по който вървахме още един километър, за да дойдем до касапниците. Земната повърхност е тясна за американците и те строят мостове, за да могат да се възползват от мястото, което остава под тях. От двете страни на моста, на едно голямо пространство, се виждат огради за добитъка и кочини за свинете. Оттук се почва една воня, която те преследва във всичките здания на знаменитата касапница. При входа, като ни снабдиха с брошурките и изказаха съжаление, че не ще могат да ни покажат как колят свинете, понеже било късно, дадоха ни един водач, който през разни мостове и тъмни коридори ни поведе низ отделенията. В едно от тези отделения прекарваха говеда през един вход и ги разпределяха едно по едно в отделни огради, над които стояха няколко касапи и нанизаха с железни чукове смъртоносни удари на добичетата. Едър, хубав добитък. Видях аз някои волове, като влизаха в оградите, издигваха си главите и като погледнат цели стотини на тях подобни убити, одрани и разсечени на части, обхващаше ги неопишум ужас, те си облещят очите и като че се вкаменяват на мястото си; в този момент касапинът издига равнодушно чука и с един удар между рогата поваля вола на дъските. Тези дъски се издигат и изтърсват полумъртвото добиче в залата. Там други касапин, ако не са умрели, добива ги с чук и две железни куки издигат говедото за задните крака нагоре. Тези куки, със синджир окачени на един дълъг железен прът, с помощта на едно колелце се движат леко заедно с добичето по пръта. Такива куки и прътове са разпречени навсякъде. С нож прободват говедото в гушата и руква право на дъските цял поток кръв и нечистотии. Преместват куките по-нататък – там други дерат говедото. По-нататък го измиват. Сетне го разсичат надве. Сетне на части, и на другия край, в другите отделения, след сума операции, излизат цели складове с консерви, екстракти, пепсини. Видяхме едно грамадно отделение, гдето правеха всевъзможни суджуци, сосиси, салами. Няколко машини разсичат месото на дребно, сума работници на мръсни дървени маси пълнят едни безконечни чърва, обвързват ги с канапи, товари ги на колца и пълнят складовете. И едновременно с тези фабрикации други работници с мръсни, вонещи колца развозват нечистотиите. Навсякъде мрачно и хлъзгаво от нечистотии, а смрад!... На няколко пъти ми се повдига, захрих си носа с кърпа – нищо не помага, стана ми съвсем лошо, още пет минути, и аз щях да падна в несвяст. А ребятата другари вървят ли, вървят напред. „Умирам!“ – извиках аз, задавен от убийственото зловоние, и чак тогава се съгласиха да напуснем този ад и

бегом през едни мрачни стълби, през едни ледени подземлия, складове на замръзнало месо, ние излязохме на божия свят. Ох, като че се избавих от една неминуема смърт! Момчето искаше да ни развожда низ другите отделения. Аман! Не ща ти касапниците! Дадохме му бакшиш и избягахме. Целия ден ме преследваше тази миризма. Като че всичките ядения, които ми подаваха, миришеха на „Armour's Packing House“. До какви безобразия е довела жаждата за злато!

Е, хайде сега да се връщаме назад, към Стария свят, па из пътя ще се спрем във Вашингтон, във Филадельфия, па от Ню Йорк ще идем и в Бостон и тогава вече прощавай, Америко.

До смешно дохождат тези американци със своите големи реклами за железнопътните линии. От Ню Йорк за Чикаго има няколко линии и по всяка от тях заминават много тренове на ден. По-главните са две. През Ниагара – New York Central and Hudson River R.R. в свръзка с Michigan Central Railroad и през Филадельфия-Pennsylvania Railroad!. Във всяка главна станция са изложени за публиката *gratis* картите на пътищата и местностите, през които минават линиите на компанията и на всичките съединителни железнопътни или параходни линии. Ако вземеш картата издадена от компанията New York Central R.R., виждаш техния път до Чикаго, означен като права линия, един сантиметър широка и с червена боя. Не само големите градове, ами и най-малките незначителни градове, напечатани с едри букви. Ниагара, напечатана с грамадни заглавни букви. Ако гледаш тази карта, ще помислиш, че за Чикаго през Филадельфия не е възможно да се отиде, па и да е възможно – няма защо; този път е представен като пустиня. Няма град, няма село. Сам-там има по някой град, но напечатан с такива дребни буквици, че ще го помислиш за някое селце и при туй градът турен надалеч от линията. И линиите криви, отиват съвсем на друга страна и се прекъсват. На тази карта има разни видове от Ниагарските водопади, от Худзонската река, описания, хвалби, преувеличения до небеса. Четеш описанието на вагоните и мислиш, че за някои разкошни дворци ти разправят. Като говорят за стойността на пътуването, представляват ти я до такава степен изгодна, почти без пари, като че взят пътниците за благодеение, за бог да прости. Вземаш сетне картата, издадена от компанията Pennsylvania Railroad, и какво виждаш? От Ню Йорк до Чикаго през Филадельфия теглена една идеално права, широка, червена линия и не една, ами няколко линии една до друга и пътят минава през сума градове, напечатани с едри букви, особено градовете Филадельфия, Балтимора, Вашингтон, Питсбург. И гледаш на тази карта пътя през Ниагара. Че то няма път! От Ню

Йорк нагоре – пустиня. Няма град, няма село. Тук-там за хатър написано с микроскопически букви по някое градле. И Ниагара написана, но я заврели с дребни букви между тъмните бои на картата – не можеш да съзреш. А техният път като го украсили, като го накичили със сума видове от Вашингтон и другите градове, видове от Алеганските гори и като ги превъзнесли, ще помислиш, че тука е земният рай. А за стойността на пътя – не питай. Съвсем без пари. Така, построили железницата за себап. И каква железница! Чети описанията – царските палати остават пред тях бедни колиби. Ние пътувахме и по двете линии и не забележихме едната да има някое преимущество пред другата. Като посещаваш Америка, трябва да минеш по едната линия, за да видиш Ниагара, трябва да минеш и по другата, за да видиш Вашингтон.

Сега да се спрем във Вашингтон. Ние сме опитни сега. Като слязохме на станцията всред града, оставяме си багажа там, излизаме на улицата, насреща ни сума хотели; избираме си стаи, пращаме слугата да ни вземе чантите; измиваме си саждите от лицето и ръцете и тръгваме низ улиците, като че сме тамошни. Щастието ни се разделяше от нас по целия път. Не успяхме да минем 50 стъпки, излизаме на една широка асфалтирана улица – Pennsylvania Avenue, една от най-хубавите улици във Вашингтон, и като се обърнахме надясно, пред нас се изпречи горе на хълма с всичкото си величие вашингтонският Капитолий, окръжен с градини. Ние не питаме какво е туй чудесно здание, ние знаем вече по картите, че това е Капитолий, и без да се споразумяваме, вървим и се качваме към главния му вход. През едни дълги и тъмнички коридори стигнахме централната кръгла зала, над която се издига колосалният купол с изящно нарисуван плафон. По стените на залата, наоколо, бяха поставени портретите, в натурална величина, на президентите; тук имаше и други картини от историята на Съединените щати. Качихме се в горните коридори и като влязохме в галериите, разгледахме салоните, в които заседават сенатът и конгресът. Ние вървим и разгледваме сами, без водач, защото долу ни предлагаша услугите си няколко гида, които говореха само на английски и не можеха да ни бъдат полезни. Тука има богата библиотека, за която сега се строи настрана от Капитолий едно грамадно здание. Ходиш свободно из цялото здание и никой не те пита кой си и какво търсиш. Входът в обществените здания не е обставен с такива тържествени формалности, както в Европа. Ние влязохме свободно в Белия дом – резиденцията на президентите. При входа стоеше един слуга, който нито ни попита какво искаме. Влязохме в залата, там се яви пред нас един млад американец, покани ни да разгледаме

салоните, в които се допуска публиката. Той ни говори нещо за мобилите, за картините, за портретите. Ние нищо не му разбирахме, клатихме си за приличие главите и като го поблагодарихме за неговата любезност, излязохме на двора. Белият дом е една обикновена бяла къща, с няколко колони отпред. Входната зала е покрита с каменна мозайка, насрещната страна на залата е от грапави нарисувани стъкла. Салоните са най-обикновени светски салони; едни от тези салони беше постлан (страх ме е да не ме лъже паметта) с рогозка. Като казвам рогозка, не трябва да се разбира нашенска рогозка, която е най-грубото от този род изделия на земното кълбо. Аз имам право да кажа, че видях почти всичките племена на света и техните изделия, но право ви казвам, че най-дивите островитяни плетат много по-деликатни рогозки от нашите. До Белия дом е прилепена една оранжерия, а всичко наоколо е градина. На публиката се позволява да посещава само долния етаж от White House. Ние зяпахме от двора по прозорците на горния етаж, да видим госпожа Клевеленд, ама я нямаше. Та ето в каква къща живеят президентите, които управляват шестдесет Милиона богат народ.

Градът Вашингтон, ако не най-красив, то поне е един от най-красивите градове, които съм виждал в Европа и Америка. Повечето от улиците му са покрити с асфалт и всички са обсадени край тротоарите с дървета. Като изключиш няколко търговски улици, всички останали повече напомнят някои летни резиденции, отколкото голям град. Всяка къща е елегантна вила. Пред всяка вила е посадена красива, чиста градина. Повечето стени са покрити тъй с пълзяща зеленина, щото е оставено само място за врата и прозорци. Слава богу, тука няма фабрики, няма дим, няма задушена атмосфера. Туй е столицата, чиновнически град. Ние сновяхме с трамваи по всичките направления на града и навсякъде виждахме прави чисти и асфалтови улици и покрити със зеленина вили. Много негри има в този Вашингтон. Ние срещяхме по улиците и в трамваите толкова бели, колкото и чернокожи. Между последните има хора състоятелни, които живеят комфортабелно. Любопитно е да гледаш негрите вечерно време на разходка, облечени елегантно, с цилиндри, с ръкавици, а особено дамите: облечени повечето с бели, чисти, по най-последната мода летни костюми, с леки шапчици, а черните им муцунки изпъкнали напред, като на облечени маймунки, че като се озъбят, като завъртят белтъците на очите си – да ти прикапе на сърцето от хубост! Всяка негритянка се старае да си причеше косата колкото е възможно повече, за да не се познава, че е къдрава; като че само по къдравата коса ще я познаят, че е негритянка. Някои от старание да си огладят косите

дотолкова са ги дръгнали, щото на челото и на врата са излизани съвсем. Има доста негри и негритянки, които чрез израждания и смешения са се приближили към типа на кавказкото племе, като са задържали само черния цвят. Други съхранили негритянски черти, а е изменен само цветът им от черен на тъмножълт. Те са много грозни. Има разни типове негри и по тях виждаш и съдиш от колко разни места на Африка и островите са влачени тука роби. Ако има бедни в Америка, то те са пак негрите. Всичката тежка и неприятна работа е стоварена на техния гръб. Има много занятия, които белият американец счита недостойни за себе си и ги възлага на негъра. Негрите имат предпочитание пред белите само като келнери в рестораните, като лакеи, като швейцари. Счита се за по *somme il faut* да гледаш негри в тия длъжности. В богатите къщи, в големите ресторани слугуват негри. Черните се стремят да се приближат към белите, но последните странят, като се считат по-висши същества. Голяма рядкост е една бяла да се ожени за негър или бял за негритянка. Само крайна нужда или богатство може да ги примами. Негрите са се приспособили към американския климат и силно се плодят. В Съединените щати са стигнали вече до осем милиона. Гордите бели отсега се стряскат за бъдещето, когато негрите чрез силно разплодяване ще образуват грамадна сила и ще имат значителен глас в решаване на съдбините на Щатите. И сега се срещат доста обществени служители от негрите.

Близо до Белия дом – на отсрещната страна на улицата, има едно колосално, с разкошна архитектура здание, в което се помещават четири министерства, между които и военното. Ние влязохме вътре, но и тука не можахме да видим човек с военна униформа; в коридорите имаше само големи стъклени шкафове, в които бяха наредени восчени фигури, облечени с униформите на войници от всичките видове оръжия, от възраждането на Щатите до днес. Тук бяха наредени портретите на президентите и на великите борци за свободата на Съединените щати и картини от историята на освобождението. Това здание е на пет етаж и по всичката му дължина се кръстосват мраморни коридори, общата сложност на които е четири километра.

Ходихме и в Съкровището (Treasury), но без английски език не можахме да видим почти нищо. Чувахме само звъntenето на златото. Зад парка, на една възвишеност, е стрелнал в небото Вашингтонският монумент, за който казват, че е най-високата каменна сграда на света. Този монумент представлява един колосален обелиск, но не от един, а от хиляди големи дялани камъни. Във вътрешността му се вие до върха

желязна стълба, която на всеки дванадесет (или 18 – не помня!) стъпала се пресича с площадка за почивание. Аз четох до върха осемстотин и петдесет стъпала! В средата се качва и слиза подемна машина, но се движи толкова полека, щото аз нямах търпение да я чакам и тръгнах пешком по стълбите. На всяка площадка видях изградени в стените мраморни плочи с исторически релефи и надписи от всичките американски щати. Като приближавахме вече до върха, почнах да се задъхвам, като че начена да ми тъмнее пред очите и ми мина даже през ума, че може да ми припадне. В тази минута погледвам надолу в бездната и при светлината на една лампа мярна ми се една позната, не съвсем обрасла глава. Боже! Има хас докторът да се е решил да се качи пешком! Каних се вече да извикам, но забелязах, че той се спря, благоразумието надви у него и лека-полека той почна да слиза от стълбите; това беше Филарет. На върха на монумента от всичките страни има прозорци. Пред очите ми се разстилаше целият Вашингтон със своите кирпични вили, потънали в зеленина, над които величествено се издига Капитолий. Всичките здания са с тъмнокирпичен цвят, с изключение само на тия именно здания, за които отделно споменах по-горе, и още някои други, между които и хотелът Ebitt-House. Отгук, освен града, виждат се на далечно разстояние околностите на Вашингтон, прерязани с реката Потомак. Много красив е този град Вашингтон. А вечерно време, като блесне електричеството, асфалтовите улици лъщят, като че са лакирани салони. Ние се излъгахме, че обядвахме в ресторана при нашия хотел; кухнята беше американска и, следователно, отвратителна. За щастие, вечерта, като се разхождахме по тротоарите на блестящата Pennsylvania Avenue, видяхме надписа на един немски ресторан, влязохме там и се почувствувахме като у дома си. И от дума си разбираме, и яденето вкусно, и бирата прекрасна. Целият ресторан беше пълен с немци. И те не могат да свикнат с американската кухня. В този ресторан беше добре и за това, защото не усещаме ужасната горещина, която владееше през ония дни-по-неже над главите ни се развяваха автоматически крила и ни правеха вятър. Такива крила, привездани в движение с машини, има начесто в американските ресторанти.

В Балтимора не се спряхме; изгледахме града от трена. Стигнахме във Филадельфия. Главните железопътни станции са почти навсякъде в центъра на града. Също и тука. Станцията е доста обширна, но сега се строи една таквази необемлена грамадина, каквато само американците са в състояние да строят. От станцията излязохме на една площад, на която е издигнат градският дом, величествено разкошно здание, за

постройката на което са потрошени сума милиони долари, от които значителна част са отишли, както казват, в джебовете на градското началство. Над този дворец се строи още една висока кула, върху която ще бъде поставена, лежаща сега в двора, колосална бронзова статуя на Пенн (Penn), от името на когото си е получил названието щатът Пенсилвания (Penn-sylvania), на който главен град е Филадельфия. Ние имаме адреса на г. Чакалова, а в американските градове не е трудно да намериш някой дом по известен адрес, защото улиците са прави и названията им са в цифрен порядък: улица десета, петнадесета, двадесета и т. н. И улица да намериш е лесно, стига да погледнеш номера на една къща или магазин: ако е например № 1458, ти знаеш, че е улица четиринадесета, ако е № 2567 – това е улица двадесет и пета. Тези улици са протегнати от известни главни улици, които тук наричат avenue. В нерегулираните отново части на града има улици и с именни названия. По тях по-трудно се ориентираш. И в София за правилно регулираните части на града беше много по-практично да се казват улиците по цифрен порядък, отколкото да им се дават дълги и предълги названия, които нито ги е изговаряло, нито ще изговаря населението. Филадельфия е град с повече от милион жители и се прострял на грамадно пространство. Кой знае где е 10-та улица! Но ние, разгалени от щастието, вървим самоуверено и не успяхме да извървим сто крачки, и ето ни на десета улица. Наляво или надясно? Тръгнахме наляво и след десетина къщи се изправихме пред номера на дома, в който живее г. Чакалов. Позвънихме. Излезе хазайката на квартирата.

– Тук ли живее г. Чакалов? – питам аз уж по английски, но то се види какво английско е било от туй, че тя не ме разбра. – Тук ли живее мистер Чакалов? – повторих аз. Тя се позамисли и като че се досети моментално:

– Mister Chakaloff? (ама го изговори: мйстъ Шеклоу?). Oh, yes, sir! Here! – Тя била предупредена от Чакалова, че ще дойдат да го търсят троица сънародници, и ни покани горе, в една чисто наредена стая, която ние наехме заедно с една съседна стая. Дойде от печатницата г. Чакалов и без да губим време, седнахме в трамвая и се упътихме към пространния Филадельфийски парк. Туй беше в неделя ден след пладне. В парка, в една обширна ограда, подобна на амфитеатър, свиреше музика; всичките седалища в амфитеатъра бяха заети, пълно беше с публика и около оградата, около буфетите и по всичките алеи. И тук аз се вгледах внимателно в публиката, и тук пак се учудвах: господи, боже мой, няма ли поне един беден човек в тази Америка? Всичките, положително

всичките, бяха прекрасно облечени – мъжете с нови тъмни дрехи, жените в леки деликатни летни костюми, а момите повечето в бели, почти бални дрехи, с тънки, съвсем прозрачни ръкави, в деколте, покрито с прозрачна въздушна материя; с бели пантуфли. И по лицата им виждаш, че са доволни, че са щастливи! Понрави ми се типът на филаделфийките. Тука срещнахме доста хубав свят. Може би, че само така изглеждаха в тези въздушни костюми. Но и тук все пак не можах да изгладя онуй впечатлението, което ми направи моминският свят в Нюйоркския парк по своето облекло, по своите своеобразно свободни маниери. Покрай парка минава реката Делавар (Delaware), от която водата, като се процежда през едни грамадни филтри, се разпределя в тръбите и пои целия град. Ни в един от градовете, които посетих, не намерих добра вода – а също и тука. Вечерта, като се разхождахме по Broad Street, най-широката и красива улица във Филаделфия, влязохме от любопитство в една църква. Аз не намерих почти никаква разлика във вътрешната обстановка между тази църква и Филаделфийската опера. Седалищата в църквата бяха също така разпределени, както в операта: пред сцената партер, балкон амфитеатри, галерии. Както в операта, тъй и в църквата креслата бяха от чисто кадифе, цвят бордо. Както в операта, тъй и в църквата се пеха дуети, квартети, соло, от мъже и от жени. Пълно с блестяща, празнична публика както в едното, тъй и в другото заведение. Разликата беше само тази: в операта свири струнен оркестър, тук – орган; в операта се вдига и пада завесата, тук сцената е постоянно открита; за операта се плаща, преди да влезеш, за църквата събират пари, след като влезеш. И църквата, и операта са осветени с електричество, само че плафонът на операта е боядисан с небесно-синкав цвят и е осеян с множество електрически звездици, които трептят и бляскат като същи звезди; като погледнеш нагоре, струва ти се, че виждаш открито ясно небе. В църквата представляваха нещо от Новия завет; в операта – *Cavaleria Rusticana*, тази щастлива бледна оперица, която благодарение на нейното изтрито вече интермецо облетя цяла Европа, за да докаже, че и Европа в известни периоди се заслепява и увлича дотолкова, че приема ординарното за велико...

Видяхме историческото старо здание, в което е провъзгласена свободата на Щатите. Тук един историк ще намери ценни документи за историята на Съединените щати, има множество ръкописи, автографи на Вашингтона и други исторически дейци. На Chestnut str., една красива улица, застроена с разкошни дворци – банкови учреждения и журнални редакции, влязохме, благодарение на г-на Чакалова, в помещението на

един клуб, който ми остави най-приятно впечатление. Нарича се Обществото на млади християни (Young Men's Christian Association). Ние не изглеждахме съвсем млади християни, понеже годинките ни представляваха последователен ред от почтените числа 30, 40 и 50, но като иностранци приеха ни твърде любезно и секретарят на клуба ни разведе навсякъде из зданието; показа ни библиотеката, читалнята, гимнастическата зала, в която видяхме машини и приспособления, каквито не бях виждал друг път, приспособления, ползуването от които не оставя нераздвижен ни един мускул на тялото; а едновременно с упражнението на тялото тук се обучаваш да яздиш велосипед, да теглиш лопати и други подобни. До гимнастическата зала са направени всевъзможни душеве за гимнастиците. В друга зала се съхраняват гимнастическите дрехи, заключени в отделни долапи. Заведоха ни в един голям салон, който секретарят с натисването на един бутон на стената освети моментално с електричество. В този салон седалищата са разпределени амфитеатрално срещу една малка сцена, на която се дават концерти и други забавления, в които освен членовете на разните клонове на клуба вземат участие и външни артисти. На тези концерти, освен членовете, се допускат и гости с двойна плата. Видяхме няколко класни стаи, в които стават вечерни и неделни преподавания по разни предмети: книговодство, елементарна математика, електричество, механическо чертание, стенография, немски език и други. В клуба има и кухня с всички гот-варски принадлежности, от които се ползват само в тържествени случаи, когато се дават членски обеда. В самия град Филадельфия има няколко клона на това дружество и те си имат свои помещения. Клонове има и по други градове.

И Филадельфия е индустриален, фабричен град. И тук дим и нечистотии. По-заможните жители си минават лятото в Atlantic City, градец на брега на Атлантическия океан. Сега съжалявам, че не отидох в този градец. Там можеш да видиш паричната аристокрация как изглежда и как живее. Но в онзи момент ние бяхме толкова уморени и като че притиснати, задавени от хилядите впечатления, възприети от всичко окръжаващо, щото не Atlantic City, ами нищо не можеше вече да ни интересува; с едно странно равнодушие гледахме на неща, които за пръв път би поразили европейца. Влизаш в един ресторан, блеснало навсякъде с електричество, плафонът осеян с разноцветни, трептящи електрически звездици, сам-там изпихват и гаснат магически огневе; изправиш се до бюфета – под ръката ти между букети цветя изпихват електрически светулки, десетки крила се развяват над главата ти и ти доставят приятна прохлада, всичкият този фееричен блясък се отразява в огледалните

стени и ти се представлява като безконечна фантастическа сфера – а ние го гледаме почти равнодушно, като че тъй трябва да бъде. Разбира се, ние видяхме електрическия дворец в изложението и какво ще ни зачуди сега една красиво и оригинално осветена пивница! Или минаваме по една китайска улица: тук е пълно с перачни заведения; в Америка китайците са перачки в повечето места и тъй занятието дотолкова е присъщо на китайците, щото, като речеш „китаец“, разбират те, че говориш за перачка. Стотини китайци сноват низ тази улица; през отворените врата виждаме запретнати китайци със заплетени косици на бръснати глави, търкат ризите в разпенените корита – но ги гледаме като нещо съвсем обикновено. Разбира се, ние видяхме в Midway Plaisance толкова племена, щото китайците не са вече за нас рядкост. Уморени сме; нищо не ни интересува. В Европа, в Европа, по-скоро в Стария свят!

Без малко щях да забравя да ви кажа, че ние посетихме и съкровището на Филадельфия. Тук видяхме как от тънки златни дъсчици секат златни кръжки, тези кръжки с копани ги влачат до едни машини, в които пушат цели фишеци от тях, и под печата на машините капят една по една готови блестящи златни монети. Работниците, които насичаха дъсчиците на кръжки, бяха мъже, а – тия, които удряха марките на монетите – жени. Водачът ни заведе при вратата на един зимник, преграден с железни пречки, и ни препоръча да погледнем през тази врата. Аз надникнах; в зимника тъмно; не можах да видя нищо друго освен стотина кола дърва, насечени, нацепени и наредени в грамадния зимник. Е, че какво има тук интересно? Дърва! Водачът ни помоли да се вгледаме повнимателно в цвета на цепениците. Отстранихме се малко, за да падне светлинка в зимника... Боже! Сребърни цепеници! Да, за петдесет или шестдесет милиона долара цепеници лежат тук без употребение! Няма хората нужда от пари, оставили среброто така, на цепеници, не го секат на монети! Боже, какъв ли *патриотизъм* би развили у нас тези цепеници!...

Като пристигнахме в Ню Йорк, ние се усещахме съвсем омаломощени. Не е шега за 15–16 дни да изминеш около четири хиляди километра път с железници и едва ли не петстотин километра тичане от сутрина до вечер и постоянно с напрегнати мускули и нерви. Като ни предстоеше при това след три дена да почнем осмодневна борба с Атлантическия океан – то едва-едва се решихме да посетим и Бостон. Този град не влизаше в нашата програма, но ние толкова се привикнахме на движение и на разнообразия, щото да останем цели три дена в Ню Йорк беше немислимо. Трябваше да видим и американската Атина. Трябваше

да видя града, в който героят на Белами – Юлиан Вест, се събужда в ХХI век, та ако би и аз да се събудя тогава, да зная как е изглеждал Бостон в края на ХIХ век.

На пристанището имаше няколко кораба, които заминуват за Бостон по разни пътища. И тук таквази конкуренция и таквази реклама, каквато и по железниците. Параходите един други от по-големи и поразкошни. Не знаеш кой да предпочтеш. Във всичките параходи гърмят музики, да привличат публиката. Избрахме пътя през Providence. Помня, че поисках „по английски“ от касиера три билета за Бостон през Провиденс. Даде ми той три билета и ми поиска една по-малка цена, отколкото стоеше в разписанието. Заплатих му. Погледнах сетне билетите, на тях няма Бостон, а New York – Providence, Worcester. Връщам се при касата за справка. И наистина, оказа се, че касиерът така разбрал моето „английско“, че аз съм искал за Уорчестер, и поправихме погрешката. Оттук може горе-долу да се съди, като каква разлика има между писаното и изговора на американците. Да се сбъркаш и да разбереш Силиврия вместо Силистрия – това е възможно, но да ти кажат Бостон и ти да разбереш Уорчестер!... На какво сте мнение за английския език? Какво полесно за изговаряние от думата „Boston“! Ами че да бях му искал пък билети за Worcester, то кой знай как щеше да ме разбере: я за Сан Франциско, я Цинцинати! Право казваше един мой приятел, че англичаните пишат „гутаперча“, а го изговарят „каучук“. „Ами че и у нас – обади се други приятел – нали пишат: *Сметна палата*, па го изговарят *Дембелхане*; пишат *За благо на отечеството*, а го разбират кой както му уйди са...“ (Да ме прощаваш, господине!)

Под звуковете на музиката влязохме в парахода. Такива разкошни пътнически речни параходи в Европа няма. Това е цял дворец! И няма деление на първи, втори и трети клас: всичко е първокласно. Ние тръгнахме в шест часа след пладне и почти до мръкване плавахме покрай Ню-Йорк отляво и Бруклин отдясно и нашият параход трябваше да пиши всяка минута, за да му даде път безчетното множество от параходчета, които замрежваха канала по всичката му дължина и ширина. Стъмни се. Блесна в парахода електричеството и музиката, като че ли ми знаеше вкуса, гръмна увертюрата от Вилхелм Тел и ние, скромни странници, изтегнахме се и потънахме в канапетата. И туй ли не е щастие!...

– Филарет Филипич, как ти мислиш, какво правят сега нашите *ребята* в София, а?

– Какво ще правят – отговаря с блажена усмивка Филарет, – кой знай где са се сбрали да възпяват *Cholera Nostra*...

- А бе какво е това Холера Ностра, току я поменуват край Дунава?
– полюбопитствува докторът.
– Не знаеш ли? Баба в штанах – отговарям аз.
– Каква Бабацана?
– Инфлуенцата бе, докторе.
– Ама че сте зевзеци!
– Слушай, докторе, без докачения!...

На съмване стигнахме в Провиденс, качихме се на железницата и след два часа бяхме всред Бостон. Нямаме време за губене, в 3 часа след пладне ще тръгваме обратно за Ню Йорк, затова купуваме на станцията плана на града и без да губим минута, тръгваме из бостонските улици. Стигаме до парка Boston Common, насреща е публичната библиотека. Влязохме в нея, колкото да не се каже, че не сме влезли. Обърна ми вниманието надписът на библиотеката: Public Library написано над входа, а от двете страни на вратата стои надпис: Open to all – отворена за всяко-го. Не би било излишно такъв надпис да стои и на Софийската народна библиотека. Много хорица, както от столицата, тъй и приходящите от провинцията, минават и заминуват край нашата библиотека и като че се стесняват да влязат в нея. Положението ѝ на една от богатите улици, съседството ѝ с двореца, агентствата и министерствата прави простите хорица да гледат на нея като на нещо, което е създадено не за тях, а за поголеми хора. Ще бъде и за кураж, и за поощрение един надпис с големи букви, че „библиотеката е отворена за всяко-го в еди-кои часове“. В Бостон, ако не бях видял на библиотеката надписа: „Open to all“ – аз не щях може би да вляза в нея. В бостонската библиотека има даже и български книги: „Иванку“ и други.

В парка видяхме паметника на солдатите, паднали за независимостта на Щатите. Оттам влязохме в публичната градина, една от най-красивите градини, каквито ми се е падало да видя. От градината се проточва един широк и дълъг булевард – Commonwealth Avenue, който се пресича с прави и извънредно чисти тихи улички. Тази част на града напомня красотата и чистотата на Вашингтон. Оригинално е, че всичките къщи в една уличка са съвършено еднакви по величина и архитектура: къщите на един квартал като че са една къща. Минеш до другата улица, там друга архитектура, но всички къщи пак еднакви. Голяма част от къщите са покрити с пълзяща зеленина. На една от тези улички е новата публична библиотека, която не е още довършена. Близо до нея е музеят на изящните изкуства. Архитектурата на този музей като че има нещо общо с двореца на дожите във Венеция. В музея преобладават произведенията

на класическата скулптура. Картинното отделение е съвсем слабо. Интересна е колекцията на костюми и ръчни произведения от всичките части на света. Само че тези колекции не са събирани по система, а са натрупани от подаръците на разни богаташи и пътешественици, тъй щото на много места ме досмешаваше, особено като гледах отделите на възточните произведения. Всичко, каквото могли да закупят американските консули и консулски жени из пазарите на Русия и Турция, пратили го тука като рядкост.

След като изгледахме зданията на пощите, градския дом, съдилището, университета, губернаторския дом, счехохме, че доста сме се запознали със забележителностите и като почнахме тогава от трамвай на трамвай, кръстосахме Бостона по всичките направления. Никъде не видяхме толкова електрически трамваи, колкото в Бостон, и кабелите им не са в земята, а над трамваите, така щото всичкото пространство над улиците е замрежено с жици. В централната и най-населената част на града улиците са криви, движението е голямо и не е приятно да вървиш по тях, трамваите се спират на всяка минута. Но като минеш моста на Charles River, почват се предградията Cambridge, Somerville, Charlestown, които имат изглед на летни резиденции, с прави, обсадени с дървета улици и красиви летни къщи. Бостон заема много голямо пространство, пресечено в реки и заливи. От центъра на града, додето да стигнем до края на южния Бостон, до City Point вървахме с трамвая около един час. Бостон е пълен с учаща се младеж.

И тъй, аз видях града, в който се е зародила мисълта у Edward Bellamy да напише своя фантастически роман „Looking Backward 2000-1887“ и в който се пробужда неговият герой Юлиан Вест в XXI век и вижда оригиналностите, които пълнят романа. Още преди три години, като прочетох тази книга на Белами (сега преведена вече и на български), побиваха ме тръпки, като си представях, че човечеството един ден ще достигне до това автоматическо състояние, което Белами ни представлява като идеал на отдалеченото бъдеще – състояние, при което личността, индивидуалността свършено почти изчезва, като се превръща в автомат, в раб на един нов, много по-силен и несъкрушим господар – обществото. Човечеството срива един господар – тиранията, робството изчезна, но личната свобода роди нов господар – капитала! Капиталът в Америка е достигнал до най-крайното си развитие и е задушил своята родителка – личната свобода. При всичката свобода и равенство de jure волята народна се е превърнала във воля на капитала. В ръцете на капиталистите, от които най-силни са железнопътните

компании, са съдбините на Съединените щати. Капиталистите избират депутати, сенатори и даже президенти. Борбата между републиканците и демократите е всъщност борба за успеха на тия или ония предприятия, все в полза на капиталистите. А като следствие от това е деморализация в управлението, подкупничество, корупция, която хвърля сянка върху добрите страни на американския обществен живот, корупция, каквато не срещаме и в европейските държави, а която е безсилен да се бори даже такъв свободен печат, какъвто е американският. Като противовес на злото сега вече изпихват сам-там искрици като предвестници на нова заря, било във форма на кооперативни асоциации, било като съседски гилдии, било като всевъзможни работнически мъжки и женски клубове и асоциации, които силно се развиват и се стремят да обхванат цялата страна. Тези обществени зародиши е схванал Edward Bellamy, развил ги, привел ги в една система, която ни е представил като система на обществения строй в XXI век. Като се вгледа човек внимателно в живота на американците, по е наклонен да мисли, че романът на Белами не е толкова фантастически, не е безусловна утопия, както се показва на европейския читател!... Но въпросът е в какво ще се превърне човекът, личността, когато се осъществи Беламовият идеал!...

Аз и сега, като се вгледах в американските градове, право да си кажа (моля да не се забравя ни минута, че в тези пътни бележки аз излагам моите непосредствени лични наблюдения и впечатления, тъй както съм ги възприел в момента, без да ги проверявам и без да излагам това, което ми е известно за Америка от книгите), никак не ми паднаха на сърце. Туй бясно движение на железници, на параходи, на трамваи, с асансьори, тези замрежени с жици улици, този дим, този шум, тази суета... при това онези загрижени физиономии, онези неми уста, лишени вече от способност да изобразят усмивка... У-у! Студено! Лутнали, припнали всички американци като чаркове на една машина, като че безсъзнателно, автоматически сноват, преплитат се и от машината капят долари, тези долари те пак ги влагат в машината и пак като чаркове сноват... Е, ами кога ще живеем?...

Но, от друга страна, кога сравним положението на работното население в американските градове с това на Лондон, изведнъж се хвърля в очи благоденствието на първите и мизерията на вторите. Аз поменувах по-рано, че във всякой американски град силно впечатление ми правеше това, че всичкото население е облечено добре. Виждаш ли ги из улиците, около пристанищата, низ фабрики-те, в обществените учреждения или в църквите – навсякъде като че виждаш горе-долу средния

европейски клас и чудното е, че по вънкашността им почти не можеш да забележиш да е отразена разликата в общественото им положение. Но тук всъщност и няма туй рязко деление на почетни и непочетни занятия. Всяко занятие (освен, разбира се, престъпните, безнравствените и анти-религиозните) е почетно. И в уплащането на труда няма таквази голяма разлика между тъй наречените свободни професии – с изключение на знаменитостите – и обикновения занаятчийски труд. Един лекар не печели повече от един работник бояджия; на инженера не плащат повече, отколкото на работника часовникар, който взема таквази заплата, каквата и чиновникът. Влез в железница, в параход: наред с губернатора, с милионера седи обушарин, наред с професора седи готвач, и всички почти еднакво облечени, с газети в ръце, с цигари в уста, дигнали си нозете кой както може, и не искат да знаят, че този бил големец, а онзи работник. Самото звание работник е почетно. Или в театъра: седи напред някоя учителка, до нея ваксаджия, до него някой писател, сетне дърводелец, адвокатин, фаetonджия и всички добре облечени, с афиши и бинокли в ръце. Е, да ги разцелуваш тези американци!... А пък, от друга страна, не знаеш, дявол да го вземе, как да си обясниш туй ламтение на богатите американки да се женят за европейските барони и барончета!... Полудели от злато!... Та и мъжете, като дойдат във Франция, Швейцария, Италия, Саксония – приятно им е да конкурират с разни маркизи и графове и лигите им текат за титли и декорации. Такива са навсякъде всички *ragvenus*. (Ох, я ме остави, нени Димитраки, че каквото ме е втресло!... Иде ми на ум нашата прокопсана аристокрация... Нека да тръгнем веднъж ний с бай Ганя по Европа, па запя щем една песенчица и за аристократите... Създателю всеблагий! Има ли нещо по-печално и по-смешно от българска гражданска и военна аристокрация?..)

Един приятел ни препоръча, като се върнем от Чикаго в Ню Йорк, да се спрем за „по-евтиничко“ в *Hôtel Transatlantique*. Аз не вярвам в Дивядовода има по-гнузнав хан от този *Hôtel*, който е недалек от станцията на французките параходи. Но оставете хотела, ами вечерта, като почнаха да се събират едни подозрителни личности, изпаднали французи, та като почнаха да пият, па се явиха и няколко „девици“, пресипнали и обезобразени от пианство и разврат; яви се и музика, та като се почнаха едни танци, една оргия... Пази боже от таквази икономия! Хиляди пъти съжалявахме, че послушахме съвета и се вмъкнахме в този вертеп. Хазяйката на хотела не можеше да се начуди как тъй да не вземем участие като европейци в такъв оживен бал!...

Туй е предвестникът на весела Европа, към която ние се упътихме на другия ден в 9 ч. сутринта с парахода „La Bourgogne“. Пътят ни от Америка за Европа мина по-еднообразно. Нямаше тук онази въдушевена от надежди и любопитство публика. Каквито и недостатъци да има в американския живот, Америка все пак обладава една притегателна сила. Който поживее в Америка, не лесно се разделя с нея. Мене ме зачуди леснината, с която немците се претопяват в тази страна. Неуспял още да се натурализира според местните закони, немецът с гордост се нарича американец и се мъчи да говори непременно по английски. В краен случай ще ти се обади, че е немец, и ще заговори на родния си език. И на обратния път с нас бяха шестимата глухонемци, с които пътувахме на отиване. Но нямаше вече веселите парижани, нямаше божествената *soeur Clémence*, нямаше хубавичката *mademoiselle Lucy Grené*, която излезе най-честита от пътниците, понеже едва пристигнах в София, получих от нея печатен билет, с който ме уведомяваше, че в Мичиганския щат, в града *Detroit*, тя се венчала с някой си *monsieur Remualt de Crzymala Piatkowski*. На добър им час!

Всичкото си време на обратния път минувахме със старите си приятели глухонемците. В течение на седем дни не се случи нищо особено, ако не считаме за особено силното вълнение на океана. Ние си минувахме часовете в приятно съзнание, че сме в реда на редките щастливци, които имаха случая да посетят грандиозното Колумбово изложение и в течение само на един месец да издържат мъжка петнадесетдневна борба с вълните на Атлантическия океан. Едва на седмия ден вечерта се показа скалистите брегове на югозападния бряг на Англия. Замръкнахме в Ламанш, без да видим французкия бряг. През нощта падна силна мъгла и параходът бе принуден да дава ежеминутно тревожни сигнали, които приличаха на отчаян рев на някой гигантски звяр. Интересно е, че глухо-немците, които никакви гласове не ги тревожеха – сещаха тези тревожни сигнали; те се обръщаха по направление към тръбата, от която силната пара раздираше въздуха, и в недоумение жестикулираха помежду си. През нощта параходът спираше вървежа си няколко пъти. На осмия ден сутринта мъглата се усили още повече. „La Bourgogne“ окончателно побърка пътя и почна да се върти около едно и също място, като оглушаваше околността с ужасен грозен рев. От време на време из непроницаемата мъгла долетяваха до нас едва уловими отговори на другите заблудени параходи, Окото не можеше да проникне през мъглата нито на десет метра разстояние от парахода. Всичките пасажери бяха изскочили на кувертите. Всички разтревожени очакваха появянето на

пилотите и за развлечение, по приетия обичай, образуваха помежду си един вид лотария: известно беше, че пилотните кораби в Хавърското пристанище са 36 и написаха особени билетчета от едно до тридесет и шест; тези билетчета се вложиха в една шапка и който успя, грабна от шапката по един номер. Ние с Филарета се вредихме. За билет заплатихме по един франк и чакаме – който номер пилот се яви пръв – този номер печели 36 франка. Спечели една вюртенберка и веднага две бутилки шампанско изгърмяха на кувертата. И пилотът нищо не помогна. Параходът едва-едва се движеше. Една проста случайност ни избави от неминуема катастрофа: ако не беше случайно в един момент дал сигнал един натоварен със стока морски параход, който вървял в мъглата, тамам насреща ни, щяхме непременно да се ударим. В благодарност за този щастлив случаен сигнал „La Bourgogne“ запали един фойерверк в чест на товарния параход, на който последният отговори с весели сигнали. За да избегне друга подобна среща, нашият параход почна почти непрестанно да реве с едни продължителни адски звукове. Отговорите наченаха да се умножават и усилват. Между другите сигнали особено рязко се отделяше една тънка пищялка. Тя се усилваше, приближаваше се и като наближи почти до носа ни, ние видяхме, че нашият спасител е едно малко параходче. От нашия колос спуснаха едно въже, параходчето се препаса с него и почна да ни обръща назад. След двадесет минути лъсна пред нас Хавър и мъглата като че моментално изчезна. И гледайте, ние сме били пред самия Хавър, пък се въртим из мъглата цели часове! Бедният, бедният Хавър! Колко заспал, колко мъртъв ми се показва той сега, след трескавия, след бесния, след величествения, след жадния Ню Йорк!

Долу Ню Йорк! Долу! Да живее Париж! Урраа-а! Ето го града на градовете, ето пулса на човечеството! Тук се стремят и Ню Йорк, и Лондон, и Берлин, и Петербург!... Да взема да ви описвам впечатленията си от Париж! Покорно благодаря! Я да изправя някого от вас надвечер на Place de l'Etoile, от която се пръскат като лъчи от Триумфалната арка дванадесет булеvara, и да го накарам да ми опише картината, която представлява Avenue des Champs Elysées, place de la Concorde, Tuilleries, Лувр! Или да опише Латинския квартал! Или големите булеvari вечерно време! Или вида от върха на Ейфеловата кула!... То за описване и дума не може да бъде, ами знаете ли какво? Дайте си дума отсега и вземете мерки, па през лятото на 1900 година, ако даде господ живот и здраве, да потеглим за всемирното парижко изложение с цял трен, както ходихме в Прага, па ще видите какво нещо е Париж...

Но да прескочим за малко до Лондон. През 1889 г. във време на Парижкото всемирно изложение не се възползувахме от случая, сега да не повтаряме грешката. Докторът не иска да чуе за Лондон, той замина направо за България; но ние с Филарета, уморени-неуморени, ще идем; че не ще успеем за един ден да видим почти нищо – това си го знаем отнапред, но все пак ще посетим величайшия град, само „за идея“, да се рече, че и в Лондон сме били. И кажете, че щастието не ни придружаваше на всяка стъпка: ние като знаехме само пътя през Кале-Дувър, който е най-скъпият път, помирихме се с разноските, които ще направим; но вместо да идем на Gare du Nord, отправих-ме се по погрешка на гарата St. Lazare и тук узнахме, че можем да идем за Лондон през Диеп-Нюхавен с 40 на сто по-евтино, отколкото през Дувър. Така и направихме. В 9 ч. сутринта потеглихме от Париж, минахме пак през Руан...

Видяхте ли, че щях да забравя! Добре, че поменях Руан, та ми дойде на ума: на връщане от Америка, като стигнахме в Хавър, накачихме се в трена и съпровождани до известно място от просешката музика на гамените „Des sous, messieurs, des sous, s'il vous plaît“, упътихме се за Париж. Ние, тримата българи, влязохме в едно купе, а с нас заедно влязоха още няколко лица, които ние не бяхме забележили на парахода. Това ни се видя малко странно, понеже този трен е само за пътниците, идущи от Ню Йорк. Тези лица се държаха така, като че не се познават помежду си, и от думите им се разбираше, че за пръв път минават по тази линия. Те се стараеха да поддържат разговор с нас и да узнаят кои сме и що сме. В Руан, в момента, когато потегли тренът, в нашето купе се вмъкна едно ново лице. След половин час този господин, като се бяхме умълчали и зяпахме през прозорците, обърна се към всички спътници със следующата кратка реч: „Господа, няма сми-съл да пътуваме тъй мълчаливо, когато можем да си доставим някое удоволствие, някое приятно развлечение... Ако ми позволите?...“ И с тези думи той постла една газета върху нозете си, извади един пакет с нови карти за игра, избра само три карти, попрегъна ги малко в средата и почна да ги премята върху газетата. „Унде й попа“ – мина през ума ми. Лицето, което седеше до мене, ми направи един знак, като че искаше да ми каже: „Отваряй си очите“. Другите непознати се отнесоха към предложението на „артиста“ уж недоверчиво. Тогава той допълни речта си: „Да не мислите, господа, че аз съм някой шарлатанин. Гледайте!“ – и извади из джеба си цяла шепка с луидори, сетне разгърна едно кожено портмоне, в което видяхме три дебели пакета със стофранкови банкноти. Дали под действителните банкноти не лежаха прости хартии, това не можем да кажем, но ако бяха

наистина пари, то имаше не по-малко от десет хиляди франка. „Заповядайте, господа! – продължаваше артистът – заповядайте, по малко, кой колкото обича, само за развлечение. Вие колко туряте? Колко? Един лудидор? Добре! Un, deux, trois! Браво! Вие печелите!“ И... почна се играта! Артистът премяташе картите толкова неизкусно, щото аз всякой път познавах „где е попа“ и с всичката си наивност казах му, че ми е позната тази игра. „Нали? О, разбира се. Видите ли, господа! Негова милост знае тази игра! Обичате, господине?“ – обърна се той към мене. Насрещният господин ми направи един ободряющ знак и сетне ми пришепна (шарлатанин!) на ухото: „Той съвсем просто играе, всичко се вижда. Искате ли да турим по сто лева!“ „Двеста франка на карта!“ – обяви един уж запален. „Хиляда франка! – изгърмя други. – Дайте, господа, да се сдружим на тази карта, по двеста франка. Дайте по двеста франка! Голяма работа, двеста франка!“ Но от този момент тяхната комедия стана дотолкова неизкусна, щото аз си отворих очите и се убедих, че сме окръжени от една шайка шарлатани. Те по всяка вероятност са ни приели за някои московски купци, та искаха да ни оберат. Но никой от нас не се увлече. Докторът и Филарет, по-опитни, усетиха шарлатанията по-рано от мене и почнаха да си проверяват джебове и да се закопчават по-солидно, но аз, който никога не играя на карти, малко остана да почна „да си вадя парите, изхарчени за Чикаго“. Шайката, щом видя, че ние „не сме прости“, прекрати играта и замълча. Ами като почна тренът да влиза в тъмните тунели?... Слава богу, отървахме се само с безпокойство и като стигнахме в Париж, не видяхме как изчезна шайката...

Сега да продължаваме пътя за Лондон. Около пладне пристигнахме в Диеп и се качихме на един параход, прост като рибарска лодка в сравнение с грандиозните и разкошни американски параходи. Ламанш беше тих и гладък като огледало, минахме го за четири часа. В Newhaven се качихме на трена и къде седем часа вечерта зафучахме wśród един необозрим хаос от еднообразни задимени и замъглени стрехи, над които се издигаше осветеният от заходящото слънце Кристален дворец, една глупава грамадина, в каквито сега в големите градове продават зеленчуци. Туй ли е било Лондон! Язык, каяфитине! Спряхме на станцията при Лондонския мост. Догде да видим накъде сме, догде си намерим стая, то се стъмни и останахме да вечеряме в нашия хотел, който носеше громкото название „International Hotel“, а всъщност беше едно мизерно ханче в самия център на Лондона. Подадоха ни една вечеря... Господи! Ако мислиш, че трябва да ми пращаш още изпитания за очищение на греховете ми, пращай, всемогущий създателю, но само не ме наказвай с

английска кухня!... Може тази кухня да е най-рационалната, може да е най-идеално съчетание на белковина, азот и тлъстина, може техните ядения цели-целенички да се превръщат на кръв – може, но избави, боже, от тези грамадни парцали кърваво, студено, безсолно месо и от тези лигави, гнуснави, скашкани зеленчуци... у-уф! И едновременно с тези прелести ти подават кафе с мляко или чай. Нейсе, „навечеряхме се“ и без да губим минута, ако и да бяхме силно уморени, разгърнахме плана на Лондон, ориентирахме се и се упътихме към Лондонския мост. Помня, че като учих едно време география, в учебника се казваше за Лондон, че е най-голям и най-населен град, че на Темза имало разкошни мостове, прелестният изглед от които бил единствен в своя род, че вечерно време Лондон се осветявал дотолкова блестяще, щото на пътника се струвало, че нарочно е илюминиран градът в негова чест. – Бошлаф. Лондонският мост, най-оживеният от всичките мостове по Темза, беше дотолкова слабо сравнително осветен, щото ние с Филарета едва можахме да забележим в амбразуриите на моста налягалите по камените чело-векоподобни същества, оголените меса на които изглеждаха като бледни петна под прогнилите изпокъсани одежди. Ето ги, начеват се впечатленията от Лондон! Темза мрачна, на бреговете не различавах дали са загнездени кораби или са натрупани каменни възлища. Над целия град дреме тънка прозрачна мъгла, в която блещукат газози и електрически светлини.

Изминахме моста и влязохме в City, центъра на всемирната търговия и на безчетните милиони. Най-оживен денем, Сити е свършено тих и заспал нощно време, улиците му са почти пусати. Ние тръгнахме по Cannon Street, ядката на Лондон, да се разходим до катедрала Св. Павел, който е на края на тази улица. Сам-там около фенерите стърчаха важни полисмени: из улицата срещаме само пияни работници. Заобиколихме колосалния събор, колкото да се каже, че не сме изгубили напразно времето си, и се върнахме пак на същата улица, понеже тесните и кривите улички по-нататък хич не ни вдъхваха доверие, като гледахме при това, че по тях сновяха от съмнителна почтеност фигури. Беше около единайсет часа вечерта, когато ний се връщаме в хотела си по Лондонския мост, всичките амбразури на който бяха препълнени със спяща голотия, а по места срещаме тълпи пиени мъже и жени. На сутринта в пет часа ние бяхме вече на крака и тръгнахме низ лондонските улици без предварителен план, защото смешно би било да искаме да се запознаем с гигантския град за няколко часа. Намерението ни беше да изгледаме само отвън, отдалеч, някои здания и местности, за които бяхме чували и

чели. Този ден беше един от тия, когато даже строгите в етикета жители на Сити ходеха по жилетки, когато солдатите се упражняваха почти по риза, когато почти ежедневно се случваха слънчеви удари, когато ледът за разхлаждане беше достояние само на богатите домове и клубове. Напечени от слънцето, обливани с пот, ние с Филарета (вие знаете, че той е малко пълничък), без да минем в Сити, упътихме се на угад по една широка, с хамбарообразни домове, спяща още улица, която ни изведе на Темза, и през моста ние излязохме на Викторияския кей, покрай който са наредени грамадни правителствени здания. Към края на този кей в мъглата се обрисоваха силуетите на парламента и Вестминстерското абатство, към които ние се стремяхме. Разгърнали сме плана и вървим: „Филарет Филипич, видиш ли това голямо здание, то се казва Somerstet House, построено е във втората половина на миналия век, сега в него има няколко правителствени учреждения.“ „Филарет Филипич, сега надясно на брега ще се покаже иглата на Клеопатра, този обелиск е издигнат 1500 година преди Рождество Христово в Хелиополис от фараона Тотмес III и е пренесен и поставен в Лондон в 1878 година.“ „Ол райт!“ – отговаря Филарет Филипич и вървим. Стигаме до Вестминстерския мост, до него е зданието на парламента, величествена каменна постройка в готически стил, която е сторила 75 милиона лева. Пред него е тъй нареченият Westminster Hall, остатък от древния дворец на англосаксонските царе, постройката на който е начената в XI столетие. След като позяпахме и Вестминстерското абатство, ръководими от плана, отидохме в Сентджемския парк, най-красивия от лондонските паркове. Тук има езеро, пълно с плаващи водни птици. И в този изящен парк, окръжен с дворци, ний видяхме натъркаляни по тревата, като че след някое кърваво сражение, стотини голи и гладни нещастници, останали без работа. Около парка са наредени Бъкингамският палат, в който живее кралица Виктория; Сентджеймският палат и Marlborough House, резиденцията на галския принц.

Ни един от тези дворци не представляваше нещо особено в архитектурно отношение. Излязохме на Piccadilly, доста широка улица, пълна с модни магазини. Оттук се отива в Хайдпарк, но где този кураж у нас! Ние едва си влачехме нозете, съсипани от ходене и тропическа жегга. Като обиколихме грамадното Бърлингтонско здание, в което заседават академията и кралевското общество, спуснахме се към Трафалгарския сквер, гдето е националната галерия. Оттам по Strand минахме покрай палата на юстицията, колосална готическа постройка, като че направена цяла от бял мрамор, за която са изхарчени 20 милиона лева, но за

съжаление това величествено здание е залостено между такива криви и безобразни улички, щото съвършено губи изглед. Оттук се почва Сити. Движението беше в най-силния си разгар. Ние едва лавирахме между плъзналата по тротоарите сган и намерихме прибежище между хладните стени на грандиозния събор Св. Павел, който по големината си отстъпва само на римския Св. Петър и на Миланския събор. В сегашния си вид е построен в края на XVII столетие. Ние обиколихме всичките къшета на църквата и със съвършено подкосени нозе трупнахме се на скамейките. Никой път не бях се чувствувал толкова уморен. Колко време седяхме в храма – не зная, но помня, че обаян от полумрака, от тишината и прохладата, бях унесен дълбоко от съвсем невесели мисли, повод за които ми дадоха много статуи, издигнати покрай стените на храма в чест на разни победители. В храма на мира и любовта издигнати паметници на лица, които са се отличили с това, че са пролели много човеческа кръв... Излязохме на улицата. Пред зиналия полукръг на горящата фурна надали грее повече, отколкото грееха напечените камъни на лондонските улици в този изключителен ден. Накъде? В петмилионния град ние бяхме без убежище, като в пустиня. И както на пътника в Сахара, умирающ от жажда, се представят пред очите палмови градини и буйни водопади, тъй и пред моите очи се рисуваше миражът на блестящите парижки кафенета, с безчислени разхладителни питиета. Нищо подобно в Лондон няма. Филарет въздишаше за американските аптеки. Влязохме за опит на две-три места, гдето продаваха уж разхладителни питиета, но пази боже от английски вкус: дават ти почти топло пиво, и то да е пиво, пак иди-дойди, ами горчив, изветрял ел (ale) и в краен случай ще ти предложат една бучка лед!

В Чикаго г. Шопов ни даде адрес на една българска търговска къща в Лондон. По плана намерихме улицата Mark Lane, близо до Лондонската кула (The Tower), и на най-горния етаж в една къща, на дъното на коридора, на едни стъклени врата прочетохме името на българина. „Да влезем ли? Защо ще влизаме? Я да си вървим, Филарет Филипич, какво ще правим тука?“ И си тръгнахме, като че предугаждахме нелюбезността на търговеца. Едва изминахме десетина крачки, вратата на дъното се отвори и ни настигна един млад човек. „Вие ли сте г. Х.“ – попитах го аз. „Да“, беше отговорът му и повече нищо. Ние се намерихме в неловко положение пред тази любезност и за дадам край на срещата, аз прибавих: „Минувахме случайно за пръв път през Лондон и като знаехме, че тук има един търговец българин, пожелахме да се срещнем с него, с вас, но виждам, че вие сте заети много с работа, и не желаем да ви

безпокоим.“ „Да“ – беше вторият отговор. „Е-е, кача альъръм бен сени“ – помислих си аз и с едно сухо „сбогом“ се спуснахме по стълбите надолу и дълго време се смяхме, при всичко, че се разбиха нашите надежди. Ами сега накъде? В Хайдпарк, в Британския музей, в Зоологическата градина, в Народния дворец? Накъде! Този българин съвсем ни отчая. Ние имаме ужасна нужда от почивка. Взехме едно купе (в Лондон повече се возят с едноконни купета на две колела; кучерът седи отзад) и тръгнахме пак към Сентджемския парк. Оттам, като си починахме, отидохме в Royal Aquarium. Ето едно интересно заведение. Никакъв аквариум няма в това грамадно здание, което струва пет милиона лева. Вътрешността му представлява един голям салон и няколко галерии, в които става изложение на всевъзможни интересни предмети. Посетителят, като заплати само един шилинг, може да обикаля цялото изложение; слуша музика от обяд почти до среднощ и във всичкото време непрекъснато на една сцена си показват поред изкуството разни певци, певици, жонглери, еквилибристи, стрелци, боксери и сума други спортисти. Тука времето се минава неусетно, защото вниманието на посетителя е ежеминутно заето сменящи се картини.

Ето в общи чърти как прекарахме един ден в града на най-крайните противоположности: в града на хладния егоизъм и модния алтруизъм, на безчетните богатства и на отчаяната бедност, на разкошните дворци и на гнусните свърталища, на съзнателната трезвеност и на разгулното пиянство, на евангелската нравственост и на грозния разврат...

Трета част

* * *

„О, добре дошел! Какво има в Америка?“

– Благодаря! Все хубаво. Ваша милост, как сте?

Ама знаете ли какво, читателю? Човек бил много ненаситен. Ето сега ний с Филарета обиколихме, то се казва, половината земно кълбо и какво ще речете – кандисахме ли? Чакайте де! Сега пък ни е заблазнила мисълта да обиколим наведнъж (кое мислите?) цялото земно кълбо! Услади ни се! Че оставете нас, ами и докторът току се обажда сегиз-тогиз и ни дразни. Ама на доктора му е широко около врата... Чувам по някой път, че в софийската *академия* този спечелил два̀сет хиляди лева, онзи загубил трийсет хиляди. Господи! Трийсет хиляди лева! Да зема аз да ги прахосам в карти!!... Где са тези трийсет хиляди лева, че да дам на Филарета половината и за мене половината, па една телеграма на доктора, па по един паспорт и хайде... Цариград, Суец, Ба̀белмандеб (тъй ли беше?), Индустан, Цейлон, Китай, Япония, Сандвичевите острови (ах, тези Сандвичеви острови всред Великия океан, израсли са ми на сърцето!...), Сан Франциско... Че тогава да ви дръпна едни *пътни бележки*... Ама где този господ?...

Може би да дойде време и аз сам да се чудя на този си ум, може би и аз да стана *положителен, практичен*... Ама на̀, младини!...

Сбогом, снизходителний читателю! Па прощавай, ако нещо не ти е харесало. Аз няхах намерение да пиша, ама дяволски хора – намериха ми слабото място, погъделичкаха ме – няма какво да се прави! И виж сега, то като не ми е занаят, и стилът ми излезе бамбашка, и аз го виждам, че все не е тъй, както пишат нашите писатели – дълбоко, дълбоко... Ама то не е от зла воля – от не-опитност! Па и не е всекиму подаденѐ да пише надълбоко. Хайде, рекох, пък и аз да напиша една книжка така, поплитко, та да видим какво ще излезе... Па има си хас да ви хареса!

КРАЙ

Източник: Словото

Разделението на пътеписа на части не е авторово, а на уеб редактора.
Набрала и въвела в мрежата: Иванка Илел

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/3705>]